

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΙΑΚΟΝΙΣΣΩΝ ΕΝ Τῃ ΟΡΘΟΔΟΞῃ ΕΚΚΛΗΣΙΑῖ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΤΟΤΗΣ ΑΝΑΒΙΩΣΕΩΣ ΑΥΤΟΥ*

ΥΠΟ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ
Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ἀφοῦ συγχαρῶ ἐν πρώτοις τὴν Ἀγίαν καὶ Ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Σεπτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου διὰ τὴν ἀπόφασίν της περὶ συγκλήσεως τοῦ Διορθοδόξου αὐτοῦ Συνεδρίου, τὸ ὁποῖον ἐξετάζει τὸ σπουδαιότατον ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν, ἀφοῦ ἐκφράσω δεύτερον τὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν τιμὴν, ἣ ὁποία μοῦ ἔγινε, μὲ τὸ νὰ προσκληθῶ ὡς εἰς τῶν εἰσηγητῶν, καὶ ἀφοῦ τρίτον ἐκφράσω τὴν χαρὰν ἐμοῦ καὶ τῆς ὠσάυτως θεολόγου συζύγου μου διὰ τὴν πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν μας μὲ τόσους ἐκλεκτούς, σεβαστοὺς καὶ ἀγαπητοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφὰς ἐν Χριστῷ, οἱ ὁποῖοι φιλοξενούμεθα εἰς τὸ λαμπρὸν αὐτὸ ξενοδοχεῖον τοῦ ἐκλεκτοῦ καὶ διακεκριμένου ὀφφικιάλου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κ. Β. Καμπουράκη, εἰσέρχομαι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματός μου, τὰ ὅρια τοῦ ὁποίου προσδιωρίσθησαν ἀκριβῶς ὑπὸ τῶν σεβαστῶν ὀργανωτῶν τοῦ Συνεδρίου διὰ τοῦ ὑπ' αὐτῶν διατυπωθέντος τίτλου: «Ὁ θεσμὸς τῶν διακονισσῶν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ ἡ δυνατότης ἀναβιώσεως αὐτοῦ». Εἰδικώτερον, ἐντὸς τῶν χρονικῶν ὁρίων τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῆς κλεψύδρας, ἀφ' ἑνὸς θὰ σκιαγραφήσωμεν τὴν

* Εἰσήγησις ἐν τῷ Διορθοδόξῳ Θεολογικῷ Συνεδρίῳ, ὅπερ συνεκλήθη ἐν Ρόδῳ ἀπὸ τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου μέχρι τῆς 7ης Νοεμβρίου 1988 ἐπὶ τοῦ θέματος «Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Ὁρθόδοξῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν». Ἡ σύγκλησις τοῦ Συνεδρίου ἐγένετο κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Σεπτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Αἱ ἐργασίαι τοῦ Συνεδρίου διεξήχθησαν ἐν ταῖς αἰθούσαις τοῦ ξενοδοχείου «Rodos Palace», ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ οἱ προσκληθέντες εἰδικοί ἐπιστήμονες, διερμηνεῖς, γραμματεῖς καὶ τὸ βοήθητικὸν προσωπικὸν ἐφιλοξενήθησαν ὑπὸ τοῦ διακεκριμένου Προέδρου καὶ Διευθύνοντος Συμβούλου τοῦ ξενοδοχείου τούτου κ. Β. Καμπουράκη, ὅστις, ἔλαυνόμενος ὑπὸ τῆς μεγάλης ἀγάπης του πρὸς τὴν Ἀγίαν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, προθύμως ἀνέλαβε τὴν ὅλην φιλοξενίαν τῶν προσκληθέντων συνέδρων. Περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐν λόγω συνεδρίου βλ. Εὐάγγελου Δ. Θεοδώρου, Τὸ Διορθόδοξον Θεολογικὸν Συνέδριον περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Ὁρθόδοξῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν (Ρόδος, 30 Ὀκτωβρίου - 7 Νοεμβρίου 1988), Ἀθῆναι 1988.

ιστορίαν τοῦ θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν· ἀφ' ἑτέρου θὰ ὑπομνήσωμεν τὰς προ-υποθέσεις καὶ τὴν λειτουργικὴν «τάξιν» τῆς χειροτονίας αὐτῶν· τρίτον — ὑπὸ τὴν ὀπτικὴν γωνίαν τοῦ ἀπασχολοῦντος τὴν Χριστιανικὴν Οἰκουμένην ζητήματος τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν καὶ τῆς εἰσόδου αὐτῶν εἰς τὰς τάξεις τῶν κληρικῶν— θὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὸν κανονικὸν χαρακτήρα καὶ τὰς καθ' ὅλου κανονικὰς συνεπελάς τῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἀκριβῆ θέσιν αὐτῶν ἐντὸς τῆς ὁλότητος τοῦ ἱεροῦ κλήρου καὶ εἰς τὰς πρὸς αὐτὸν διασυνδέσεις καὶ συναρτήσεις των· τέταρτον, θὰ ὑπομνήσωμεν τοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τομεῖς τῆς ἐργασίας τῶν διακονισσῶν· πέμπτον, μετὰ τῶν συμπερασμάτων θὰ παρουσιάσωμεν γενικὰς δεοντολογικὰς σκέψεις, ἀναφερομένας εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀναζωπυρήσεως καὶ ἀνανεώσεως τοῦ θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν καὶ τέλος ἐν Ἐπιλόγῃ θὰ θίξωμεν τὸν προβληματισμὸν διὰ τὸ ὅλον ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν. Εἶναι περιττὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ παρούσα εἰσήγησις, κατὰ τὸ μέγιστον μέρος αὐτῆς στηρίζεται ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἀνατυπωθείσης ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Θεολογία» (ἔτος 1954) διδακτορικῆς μας διατριβῆς καὶ πολλῶν ἄλλων μελετῶν μας, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τοῦ 1954 μέχρι σήμερον ἐδημοσιεύθησαν εἴτε εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εἴτε εἰς γαλλικὴν ἢ ἀγγλικὴν ἢ γερμανικὴν ἢ ἰταλικὴν ἢ σουηδικὴν μετάφρασιν. Αἱ μελέται αὐταὶ μνημονεύονται ἐν τῷ Παραρτήματι.

1. Ἡ ἱστορία τοῦ θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν.

Κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ὑφίστατο «πλουραλισμὸς» εἰς τὴν κατὰ περιοχὰς καὶ χρονικὰς περιόδους ἀπόδοσιν πρωτείου εἰς μίαν ἐκ τῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀφιερωμένων γυναικειῶν τάξεων (διακονισσῶν, χηρῶν, παρθένων)¹. Παρὰ ταῦτα, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἤδη ἐκ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων φαίνεται ὅτι τὸ πρωτεῖον ἀποδίδεται εἰς τὴν τάξιν τῶν «διακόνων γυναικῶν»². Αὐτὸ ἐν συνεχείᾳ γίνεται ὅλον ἐν καὶ περισσώτερον αἰσθητόν.

Ὡς πρώτη μαρτυρία περὶ τῆς τάξεως τῶν «διακόνων γυναικῶν» θεωρεῖται τὸ χωρίον Ρωμ. 16,1-2, ἐν τῷ ὁποίῳ μνημονεύεται ἡ Φοίβη, ἥτις ἐορτάζεται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τὴν 3ην Σεπτεμβρίου καὶ ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων λειτουργικῶν κειμένων ὡς πρότυπον διακονίσσης. Γράφει δι' αὐτὴν ὁ Ἅπ. Παῦλος: «Συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχραεῖς, ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν Κυρίῳ ἄξιως τῶν ἁγίων ... καὶ γὰρ προστάτις πολλῶν ἐγενήθη καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ».

1. Περὶ τοῦ ζητήματος τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων τῶν διακονισσῶν, τῶν χηρῶν καὶ τῶν παρθένων βλ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἑρωτίδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης — Αἱ διακόνισσαι διὰ τῶν αἰώνων, ἐν Ἀθήναις 1949, σσ. 29-30. Τοῦ Ἰδίου, Ἡ «χειροτονία» ἢ «χειροθεσία» τῶν διακονισσῶν, ἐν Ἀθήναις 1954, σ. 25.

2. Κατὰ τὰς «Ἀποστολικὰς Διαταγὰς» (βιβλ. Γ', κεφ. ζ', ἐν Migne Ἑ.Π. 1, 780) αἱ χῆραι εἶναι ὑποτεταγμένα «τοῖς διακόνοις, ἔτι μὴν καὶ ταῖς διακόνισαις».

Καὶ τὸ χωρίον Α' Τιμ. 3,11 («γυναϊκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλίαις, πιστάς ἐν πᾶσι») πιθανῶς ἀναφέρεται εἰς γυναϊκας διακόνους, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς φιλολογικῆς συναφείας καὶ τῶν λογικῶν συναρτήσεων καὶ πλαισίων τοῦ χωρίου. Ὡς ἐτόνιζεν ἡδὴ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, «τινὲς ἀπλῶς περὶ γυναικῶν εἰρῆσθαι τοῦτο φασιν, οὐκ ἔστι δέ· τί γὰρ ἐβούλετο μεταξὺ τῶν εἰρημένων παρεμβαλεῖν τι περὶ γυναικῶν; Ἀλλὰ περὶ τῶν τὸ ἀξίωμα τῆς διακονίας ἐχουσῶν λέγει»³.

Ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ β' αἰῶνος χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐξωχριστιανικὴ τις μαρτυρία. Τῷ 111 ἢ 112 μ.Χ. Π λ ί ν ι ο ς ὁ νεώτερος, γράφων πρὸς τὸν Τραϊανόν, ἀναφέρει τὴν ἐν Βιθυνίᾳ ὑπαρξίν διακονισσῶν. «Ομιλεῖ δι' ancillas, quae ministrae dicebantur»⁴. Κ λ ή μ η ς ὁ Ἀ λ ε ξ α ν δ ρ ε ὺ ς († πρὸ τοῦ 215) τονίζει, ὅτι ἡ γυναικεία διακονία ἦτο ἀναγκαία καὶ ὑπῆρχε κατ' αὐτοὺς ἡδὴ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους, καθ' οὓς οἱ ἀπόστολοι, «ὡς ἀδελφὰς περιῆγον τὰς γυναϊκας συνδιακόνους ἐσομένας πρὸς τὰς οἰκουροὺς γυναϊκας, δι' ὧν καὶ εἰς τὴν γυναικωνίτιν ἀδιαβλήτως παρεισεδύετο ἡ τοῦ Κυρίου διδασκαλία»⁵. Ἐν συνεχείᾳ προσθέτει: «Ἴσμεν γὰρ καὶ ὅσα περὶ διακόνων γυναικῶν ἐν τῇ ἐτέρᾳ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ ὁ γενναῖος διατάσσεται Παῦλος»⁶. Ὁ Ὄ ρ ι γ έ ν η ς ἐρμηνεύων τὸ χωρίον Ρωμ. 16,1-2, ἐν περικοπῇ ἥτις διεσώθη λατινιστί, τονίζει ὅτι «apostolica auctoritate» ὑπῆρχον «feminae ministrae» («in ministerio ecclesiae»)⁷. Τὸν γ' αἰῶνα ἡ «Δ ι δ α σ κ α λ ί α (τ ῶ ν Ἀ π ο σ τ ὀ λ ω ν)», ἐν τῇ ὁποίᾳ διὰ πρώτην φοράν χρησιμοποιοῦται καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα «διακόνισσα» ἀντὶ τοῦ («ἡ διάκονος»), παρουσιάζει τὰς διακόνισσας ὡς συγκεκροτημένην ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τάξιν, μνημονευομένην μετὰ τῶν τάξεων τῶν ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων⁸. Κατὰ τὴν «Διδασκαλίαν» ἡ γυναικεία διακονία ἦτο ἀναγκαία in multis rebus⁹ τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος διεκονήθη ὑπὸ γυναικῶν. Οἱ διάκονοι καὶ αἱ διακόνισσαι ἔχουν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ λειτούργημα, τὸ λειτούργημα τῆς διακονίας (τὸ ministerium diaconiae) καὶ εἶναι ὡς μία ψυχὴ ἐν δυοῖ σώμασι (duo corpora in una anima)¹⁰.

Εἰς μερικὰς περιοχὰς κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας μετὰ τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης συναριθμεῖται καὶ ἡ τάξις τῶν χηρῶν, ἡ ὁποία ἡδὴ

3. Χ ρ υ σ ο σ τ ὀ μ ο υ , Ἐπόμνημα εἰς Α' Τιμ. γ', 11 ἐν Migne Ἐ.Π. 62, 553.

4. P l i n i i , Ad Traianum, ep. XCVI, 8, ἔκδ. Kukulka, Leipzig 1908, σ. 316.

5. Κ λ ή μ ε ν τ ο ς Ἀ λ ε ξ α ν δ ρ έ ω ς , Στρωματεῖς 3,6 ἐν Migne Ἐ.Π. 8, 1157.

6. Αὐτόθι.

7. Ὄ ρ ι γ έ ν ο υ ς , Εἰς ἐπιστ. πρὸς Ρωμαίους X, 17 ἐν Migne Ἐ.Π. 14, 1278.

8. F. X. F u n k , Didascalia et Constitutiones Apostolorum, τόμ. 1, Paderborn 1905, σσ. 104 ἔξ.

9. Διδασκαλία III, 13,2 ἐν F. X. F u n k , ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 212-214.

10. Αὐτόθι.

μνημονεύεται ἐν Α' Τιμ. 5,9-10. Εἰς τὰς ἐκ τοῦ γ' αἰῶνος προερχομένας «Ψευδοκκλημεντείους 'Ομιλίαις» μνημονεύεται ὁ Πέτρος ὡς δρῶν ἐν Τριπλίει τῆς Φοινίκης «ἐπίσκοπον καταστήσας καὶ πρεσβυτέρους δώδεκα ὀρίσας καὶ χ η ρ ι κ ἄ συστησάμενος»¹¹. Τὸ ἀντίστοιχον χωρίον τῶν ὠσαύτως ἐκ τοῦ γ' αἰῶνος προερχομένων ψευδοκκλημεντείων 'Αναγνωρίσεων ἀναφέρει ἐπίσης, ὅτι οὗτος «constituit eis episcopum et duodecim cum eo presbyteros, simulque diaconos ordinat. Instituit etiam ordinem viduarum atque omnia ecclesiae ministeria disponit»¹². Εἶναι προφανές, ὅτι καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἡ τάξις τῶν χηρῶν συναριθμεῖται μετὰ τῶν τάξεων τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν, θεωρουμένη ὡς ἐν ministerium. 'Ο ὅρος «χήρα» εἰς μερικὰς περιοχὰς ἦτο terminus technicus, διὰ τοῦ ὁποίου ἐδηλοῦτο τάξις τις γυναικῶν, τῆς ὁποίας μετεῖχον καὶ παρθένοι. "Ἡδὴ ὁ 'Ιγνάτιος, γράφων πρὸς τοὺς Σμυρναίους (XIII, 1), λέγει: «'Ασπάζομαι ... τὰς παρθένους, τὰς λεγομένας χήρας»¹³.

'Απὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς ὑπάρχουν ἀναριθμητοὶ μαρτυρίαι περὶ τῆς τάξεως τῶν διακονισσῶν, ἀπαντῶμεναι εἰς τοὺς κανόνας οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ εἰς διάφορα φιλολογικὰ, ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα, λ.χ. εἰς λειτουργικο-κανονικὰ συγγράμματα («'Αποστολικαὶ Διαταγαὶ» καὶ «Διαθήκη τοῦ Κ. ἡ. 'Ι. Χ.»), εἰς ἔργα μεγάλων Πατέρων τῆς 'Εκκλησίας καὶ ἄλλων ἐκκλ. συγγραφέων τῆς 'Ανατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, εἰς ἱστορικοὺς καὶ χρονογράφους, εἰς ἀγιολογικὰ κείμενα, εἰς εὐχολόγια καὶ ἄλλα λειτουργικὰ βιβλία, εἰς τὴν νομοθεσίαν τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, εἰς ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς.

'Εκ τῶν μαρτυριῶν τῶν πηγῶν τούτων πιστοποιεῖται ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν διακονισσῶν, ἀνθῆσας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς 'Εκκλησίας, διετηρήθη —ἔστω ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑποβαθμιζόμενος— μέχρι τοῦ τέλους τῶν βυζαντινῶν χρόνων. 'Ο Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος τὸν ι' αἰῶνα μαρτυρεῖ, ὅτι ὑφίσταντο εἰσέτι ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ «αἱ τῆς Μεγάλης 'Εκκλησίας (= 'Αγίας Σοφίας) διακόνισσαι»¹⁴. 'Η "Αννα Κομνηνὴ τὸν ιβ' αἰῶνα ἐξυμνεῖ τὴν ὑπὲρ τῶν διακονισσῶν φροντίδα τοῦ πατρὸς αὐτῆς 'Αλεξίου τοῦ Α' (1081-1118)¹⁵, ὁ ὁποῖος προσφάτως ἐξυμνήθη διὰ τὴν πρὸ 900 ἐτῶν συμ-

11. 'Ομιλία XI, 36 ἐν Paul de Lagarde, Clementina, Leipzig 1865, σσ. 120,18 ἐξ. Πρβλ. Migne 'Ε.Π. 2, 302.

12. 'Αναγνωρίσεις (Recognitiones) VI, 15 ἐν Migne 'Ε.Π. 1, 1355-1356.

13. 'Ιγνατίου, πρὸς Σμυρναίους 13 ἐν The Apostolic Fathers (1930) (ἐν τῇ σειρᾷ The Loeb Classical Library), σ. 266.

14. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, "Εκθεσις βασιλείου τάξεως, ἐν Migne 'Ε.Π. 112, 425-426.

15. «'Επιμελὲς γὰρ καὶ τὸ τῶν διακονισσῶν πεποίηκεν ἔργον»: Anna e Commene, Alexias, ἔκδ. Schopen - Reifferscheid, Bonn 1839/78, II, σσ. 348-349. Ber-

βολήν του εἰς τὴν ἐν Πάτμῳ Ἰδρυσιν τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Ὁ Βαλσαμὼν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰβ' αἰῶνος μαρτυρεῖ, ὅτι ὑπῆρχον εἰσέτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διακόνισσαι¹⁶. Λείψανα τῆς τάξεως τῶν διακονισσῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ σφύζονται καὶ σήμερον τόσον ἐντὸς ἑλληνικῶν γυναικείων μοναστηρίων¹⁷ ἢ ἀπομεμακρυσμένων ἱεραποστολικῶν κοινοτήτων, ὅσον καὶ εἰς ἀπεσχισμένας ἀνατολικὰς ἐκκλησίας.

Ἐν τῇ Δύσει ὁ θεσμός τῶν διακονισσῶν δὲν ἔσχε ταχεῖαν καὶ μεγάλην ἀνάπτυξιν. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος ἦτο σχεδὸν ἄγνωστος εἰς τὴν Δύσιν, θεωρούμενος ἐν αὐτῇ ὡς θεσμός ἀνατολικός. Ὁ ψευδο-Ἱερώνυμος, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ χωρίου Ρωμ. 16,1-2, τονίζει: «Sicut etiam in Orientalibus diaconissae mulieres in suo sexu ministrare videntur»¹⁸. Ὁσαύτως οὗτος, ἐρμηνεύων τὸ χωρίον Α' Τιμ. 3,11, ἐπαναλαμβάνει, ὅτι «in Oriente diaconissas appellant»¹⁹. Μάλιστα πολλαὶ σύνοδοι, ὡς αἱ σύνοδοι τῆς Ὁράγγης (Concilium Arausicanum) τῷ 441, ἢ ἐν Εραον σύνοδος (Concilium Epaonense) τῷ 517 καὶ ἡ 2α ἐν Ὁρλεάνῃ σύνοδος (Concilium Aurelianense II) τῷ 533 ἀπαγορεύουν παντελῶς τὴν χειροτονίαν τῶν διακονισσῶν²⁰. Τὰ συνοδικὰ ταῦτα μέτρα, ἰσχύσαντα δι' ὠρισμένας μόνον ἐκκλησιαστικὰς περιφέρειας, δὲν ἐπέδρασαν ἐπὶ πᾶσαν τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν, καθ' ὅσον ἔτεραι

nard Leib, Ἄννης τῆς Κομνηνῆς Ἀλεξιάς, τόμ. 3, βιβλία XI-XV, Paris 1945, σ. 217.

16. Θεοδ. Βαλσαμῶνος, Εἰς τὸν ιε' κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Migne Ἐ.Π. 137, 441-446.

17. Ἰδὲ Εὐαγγέλιου Δ. Θεοδώρου, Ἡ «χειροτονία» ἢ «χειροθεσία» τῶν διακονισσῶν, σ. 95, ὑποσημ. 4.

18. P. s. - Hieronymi, Commentarium in ep. ad Rom., 16, 1 ἐν Migne P.L. 30, 714.

19. P. s. - Hieronymi, Commentarium in ep. I ad Tim. 3, 1 ἐν Migne P.L. 30, 880.

20. Ἡ σύνοδος τῆς Ὁράγγης (Concilium Arausicanum) τῷ 441 ἀπαγορεύει τὴν χειροτονίαν τῶν διακονισσῶν καὶ ὀρίζει ὅτι αἱ πρὸ τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης χειροτονηθεῖσαι διακόνισσαι θὰ λαμβάνουν ἐφεξῆς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τὴν αὐτὴν εὐλογίαν, τὴν ὁποίαν ἐλάμβανον καὶ οἱ λαϊκοί: «Diaconissae omni modo non ordinandae. Si quae jam sunt, benedictioni, quae populo impenditur, capita submittant» (κανὼν 26 ἐν Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima Collectio², Παρίσιοι, 6, 434 ἐξ.). Ὁ 21ος κανὼν τῆς ἐν Εραον (Burgund) συνόδου (Concilium Epaonense) τὸ ἔτος 517 ἀπαγορεύει τὴν καθιέρωσιν τῶν χηρῶν, αἵτινες ὀνομάζονται «διακόνισσαι»: «Viduarum consecrationem, quas diaconas vocitant, ab omni regione nostra penitus abrogamus» (Mansi... 8, 561). Σχετικὸς εἶναι καὶ ὁ ἀπαγορεύων ἀπολύτως τὴν καθιέρωσιν τῶν διακονισσῶν 18ος κανὼν τῆς 2ας ἐν Ὁρλεάνῃ συνόδου (Concilium Aurelianense II) τοῦ ἔτους 533: «Placuit etiam, ut nulli postmodum faeminae diaconalis benedictio, pro conditionis hujus fragilitate, credatur» (Mansi... 8, 836-837).

μαρτυρίαί ἀντιθέτως πιστοποιοῦν, ὅτι τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ ἰα' αἰῶνος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ παραδείγματος τῆς Ἀνατολῆς, καθιεροῦντο καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ διακονίσσαι. Οὕτω λ.χ. τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐχειροτονήθη διακόνισσα ἡ ἅγια Radegunde, σύζυγος τοῦ φράγκου βασιλέως Κλοθαρίου τοῦ 1ου²¹. Τῷ 866 ἡ ἐν Wornis σύνοδος υἰοθετεῖ, ἐν σχέσει πρὸς τὰς διακονίσσας, τὸν ἰε' κανόνα τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι οἰκουμενικῆς συνόδου²².

Ὡς ἐτονίσσαμεν εἰς τὸ ἐν Bari 1ον Διεκκλησιαστικὸν Ἱστορικὸν Συνέδριον, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ παραδείγματος τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Ἰταλίας ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία εἰσήγαγε τὸν θεσμόν τῶν διακονισσῶν²³. Τὸ «Liber Pontificalis» ἀναφέρει, ὅτι, ὅταν τῷ 799 ὁ πάππας Λέων ὁ Γ' καὶ ὁ Κάρολος ὁ Μέγας εἰσῆρχοντο θριαμβευτικῶς εἰς τὴν Ρώμην, ἐξῆλθον πρὸς ὑποδοχὴν αὐτῶν ὁ ρωμαϊκὸς λαὸς «μετὰ διακονισσῶν καὶ εὐγενῶν κυριῶν» («cum diaconissis et nobilissimis matronis») ²⁴. Τρεῖς πάπαι τοῦ ἰα' αἰῶνος, ὁ Βενέδικτος ὁ 8ος (1012-1024), ὁ Ἰωάννης ὁ 20ος (1024-1033) καὶ ὁ Λέων ὁ 9ος (1049-1054), γράφοντες πρὸς ἐπαρχιακοὺς ἐπισκόπους, —ἦτοι ὁ πρῶτος πρὸς τὸν ἐπίσκοπον τοῦ Porto²⁵, ὁ δεῦτερος πρὸς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Sylva Candida²⁶ καὶ ὁ τρίτος πρὸς τὸν ἐπίσκοπον πάλιν τοῦ Porto²⁷—, ἀναγνωρίζουν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα νὰ χειροτονοῦν διακονίσσας.

Ὁ τίτλος «diaconissa» ἢ «diacona» ἐνεφανίσθη ἐκ νέου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διὰ τῆς ἰδρύσεως τῶν προτεσταντικῶν ἀδελφοτήτων διακονισσῶν²⁸ καὶ διὰ τῆς ἀναβιώσεως τῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ²⁹ καὶ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐν τῇ Παλαιοκαθολικῇ Ἐκκλησίᾳ³⁰.

21. Ὁ ἐν Noyon ἐπίσκοπος Medardus «manu superposita consecravit diaconam» τὴν ἅγιαν Radegunde (Venantii Fortunati, Vita sanctae Radegundis, ἐν Migne P.L. 88, 497-512).

22. G. Uhlhorn, Die christliche Liebestätigkeit in der alten Kirche, Stuttgart 1882, σ. 403.

23. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἑλληνοϊταλικά σχέσεις καὶ ἐπαφαὶ ἐπὶ λειτουργικῶν ζητημάτων περὶ τὸν θ' αἰῶνα, Ἀνάπτυον ἐκ τοῦ τόμου: La chiesa greca in Italia dall' VIII al XVI secolo, Padova 1973, σσ. 265-266.

24. Liber pontificalis, ἐκδ. L. Duchesne, τόμ. 2, σ. 6.

25. Migne P.L. 139, 1621.

26. Migne P.L. 132, 1056.

27. Migne P.L. 143, 598.

28. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἡρωίδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης — Αἱ διακονίσσαι διὰ τῶν αἰώνων, σσ. 93-200.

29. Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 201-213.

30. Christian Oeyen, Priestertum der Frau? Die altkatholische Theologie als Beispiel einer Denkwicklung, ἐν: Ökumenische Rundschau, 35. Jahrgang, Heft 3, Juli 1986, Frankfurt, σσ. 255-258.

2. Προϋποθέσεις καὶ λειτουργικὴ «τάξις» τῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν.

Διακόνισσαι ἐξελέγοντο «μετ' ἀκριβοῦς δοκιμασίας»³¹ εἴτε ἐκ τῶν τάξεων τῶν ἀφιερωμένων εἰς τὸν Θεὸν παρθένων³², εἴτε ἐκ τῶν χηρῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν μονόγαμοι³³. Διακόνισσαι ἐπίσης ἐγίνοντο καὶ σύζυγοι ἐπισκόπων. Ὁ 48ος κανὼν τῆς Πενθέκτης ἐν Τρούλλῳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὀρίζει, ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ ἐπισκόπου, «εἰ καὶ ἀξία φανεῖη, πρὸς τὸ τῆς διακονίας ἀναβιβαζέσθω ἀξίωμα»³⁴. Διακόνισσαι ἐχειροτονοῦντο ἐπίσης ἐκλεκταὶ μοναχαί, μεγαλοσχήμενες ἢ καὶ ἡγούμεναι γυναικείων μοναστηρίων³⁵.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν ἐκλεγομένων διακονισσῶν, κατ' ἀρχὰς αὐταί, συμφώνως πρὸς τὴν ἀποστολικὴν περὶ χηρῶν διάταξιν (Α' Τιμ. 5,9-10), ἔπρεπε νὰ ἔχουν ὑπερβῆ τὸ ἐξηκοστὸν ἔτος³⁶. Βραδύτερον ὅμως, ἐπειδὴ συχνάκις ἐγίνοντο ἐξαίρεσεις, ὅπως ἀποδεικνύει τὸ παράδειγμα τῆς ἁγίας Ὀλυμπιάδος, τὴν ὁποίαν, ἀν καὶ πολὺ νέαν, «χῆραν γενομένην..., διάκονον ἐχειροτόνησε Νεκτάριος»³⁷, καὶ ἐπειδὴ οἱ τομεῖς τῆς διακονικῆς ἐργασίας ἀπῆτουν ἀκμαίαις δυνάμεις καὶ ἀρκετὴν εὐκίνησιαν καὶ εὐρωστίαν, ἡ Ἐκκλησία ἐπισήμως περιώρισε τὸ χρονικὸν τοῦτο ὄριον, ἀπαιτοῦσα ἡλικίαν οὐχὶ ἐλάσσονα τῆς τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν. Οὕτως ὁ ιε' κανὼν τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὀρίζει «διάκονον μὴ χειροτονεῖσθαι γυναῖκα πρὸ ἐτῶν τεσσαράκοντα»³⁸, ὁ δὲ 15ος κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου παραγγέλλει: «Μήτε διάκονος πρὸ τῶν εἰκοσιπέντε χρόνων ἢ διακόνισσα πρὸ τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν χειροτονεῖσθω»³⁹. «Ὅτι

31. Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, κανὼν ιε', ἐν Ἀ μ ἰ λ κ α Ἀ λ ι β ι ζ ά τ ο υ, Οἱ ἱεροὶ κανόνες καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι, ἐν Ἀθήναις 21949, σ. 54.

32. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, βιβλ. ΣΤ', κεφ. ιζ', ἐν Migne Ἐ.Π. 1, 957. 6η Ἰουστινιάνειος Νεαρά, κεφ. ιδ' ἐν R. S c h o e l l - G. K r o l l (ἐκδ.), Corpus juris civilis, τόμ. 3: Novellae, Βερολῖνον 1895, σ. 43.

33. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, ἐνθ' ἄνωτ. 6η Ἰουστινιάνειος Νεαρά, ἐνθ' ἄνωτ.

34. Ἀ μ. Ἀ λ ι β ι ζ ά τ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 98.

35. Θεοδ. Β α λ σ α μ ῶ ν ο ς, Ἐρμηνεῖα εἰς τὸν μὴ κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Migne Ἐ.Π. 137, 658. Βίος ἦτοι πολιτεία καὶ πράξεις τῆς ... Ὀλυμπιάδος διακόνου, Analecta Bollandiana, τόμ. 15, Bruxelles 1896, σ. 415. Α. Δ μ η τ ρ ι έ β σ κ η, Περιγραφή λειτουργικῶν χειρογράφων, τόμ. Β', Εὐχολόγια, Κίεβον 1901, σ. 996. Μ α τ θ α ί ο υ Β λ α σ τ ά ρ ε ω ς, Σύνταγμα κατὰ στοιχείον τῶν ἐμπεριελημμένων ἀπασῶν ὑποθέσεων τοῖς ἱεροῖς καὶ θεοῖς κανόνισιν, Γ' στοιχεῖον, κεφ. ια', Migne Ἐ.Π. 144, 1173.

36. Codex Theodosianus, XVI, II: de episcopis et clericis, νόμ. 27, ἐκδ. Mommsen - Mayer 1905, σ. 843.

37. Σ ω ζ ο μ έ ν ο υ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, βιβλ. Η', κεφ. θ', Migne Ἐ.Π. 67, 1537.

38. Ἀ μ. Ἀ λ ι β ι ζ ά τ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 54.

39. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 83.

ἡ Πενθέκτη ἐν Τρούλλῳ Σύνοδος ἤθελε νὰ ἐνθαρρύνῃ τὰς εὐσεβεῖς γυναῖκας εἰς τὸ νὰ χειροτονῶνται διακόνισσαι, εἶναι φανερόν εἰς τὸν 40ὸν κανόνα αὐτῆς, ὁ ὁποῖος δικαιολογεῖ τὸ ὄριον τοῦ 40οῦ ἔτους τῆς ἡλικίας ὡς ἐξῆς: «Ἐν γὰρ τῷ θείῳ Ἀποστόλῳ γέγραπται, ἐξήκοντα ἐτῶν τὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καταλέγεσθαι χήραν· οἱ δὲ ἱεροὶ κανόνες τεσσαράκοντα ἐτῶν τὴν διακόνισσαν χειροτονεῖσθαι παραδεδώκασι, τὴν ἐκκλησίαν χάριτι θεία κραταιοτέραν γινομένην καὶ ἐπὶ τὰ πρόσω βαίνουσαν ἑωρακότες, καὶ τὸ τῶν πιστῶν πρὸς τὴν τῶν θείων ἐντολῶν τήρησιν πάγιόν τε καὶ ἀσφαλές· ὅπερ καὶ ἡμεῖς ἄριστα κατανοήσαντες, ἀρτίως διωρισάμεθα, τὴν εὐλογίαν τῆς χάριτος, τῷ μέλλοντι τῶν κατὰ Θεὸν ἀγῶνων ἐνάρχεσθαι, ὡσπερ τινὰ σφραγῖδα ταχέως ἐνσημαινόμενοι, ἐντεῦθεν αὐτὸν πρὸς τὸ μὴ ἐπὶ πολὺ ὀκνεῖν καὶ ἀναδύεσθαι προβιβάζοντες, μᾶλλον μὲν οὖν πρὸς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ παρορμῶντες ἐκλογὴν καὶ κατάστασιν»⁴⁰.

Καθ' ὅλους τοὺς μετέπειτα βυζαντινοὺς αἰῶνας αἱ ἀπαιτήσεις τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν τῶν διακονισσῶν ἦσαν σταθεραί, διατηρηθείσης τῆς σχετικῆς διατάξεως τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι καὶ τῆς Πενθέκτης ἐν Τρούλλῳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Αἱ ἐκλεγόμεναι διακόνισσαι, ἐκτὸς τῆς πίστεως, τῆς ἀρετῆς, τοῦ ἱεραποστολικοῦ φρονήματος καὶ τῆς γνησίας διακονικῆς ἀποφάσεως πρὸς μίμησιν τοῦ Χριστοῦ, ὅστις «οὐκ ἤλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν»⁴¹, ἔπρεπε νὰ ἔχουν καὶ τὴν ἀναγκαίαν μόρφωσιν, διὰ νὰ δύνανται νὰ ἀνταποκρίνωνται εἰς τὸ κατηχητικόν των ἔργον⁴².

Αἱ ἐκλεγόμεναι εἰς τὸ διακονικὸν λειτουργήμα καθιεροῦντο καὶ ἐγκαθίσταντο εἰς αὐτὸ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου, ὁ ὁποῖος ἐχειροτόνει αὐτάς διὰ λειτουργικῆς πράξεως ἀναλόγου πρὸς τὴν χειροτονίαν τῶν διακονισσῶν. Διὰ τὴν λειτουργικὴν αὐτὴν πράξιν εἰς τὰς πηγὰς χρησιμοποιοῦνται ποικίλαι λέξεις ἢ φράσεις (λ.χ. «χειροτονία», «χειροθεσία», «χειροτονεῖν», «καθιεροῦν», «ἐπιτιθέναι χεῖρας», «προχειρίζεσθαι», «ordinatio», «ordinare», «chirotonia», «consecratio», «manu superposita consecrare», «manum impositio», «manus imponere»)⁴³.

Ἡ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἔλλειψις ἐν ταῖς πηγαῖς περιγραφῆς τῆς λειτουργικῆς πράξεως τῆς καθιερώσεως τῶν διακονισσῶν ἢ τῶν διακονικῶν λειτουργήμα ἐχουσῶν χηρῶν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς argumentum

40. Αὐτόθι, σ. 95.

41. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, βιβλ. Γ', κεφ. ιθ', ἐν Migne Ἐ.Π. τόμ. 1, σσ. 801-804.

42. Πρβλ. 6ην Ἰουστινιάνειον Νεαράν, κεφ. ια' καὶ ιδ', ἐν Migne Ἐ.Π. 1, 1037-1040. Ἡ Νεαρά αὕτη ἀπαιτεῖ, ἵνα αἱ διακόνισσαι, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοὶ, εἶναι τῶν στοιχειωδῶν τοῦλάχιστον «γραμμάτων ἐπιστήμονες». Περισσότερα ἰδὲ ἐν Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἡ «χειροτονία» ... τῶν διακονισσῶν, σσ. 48-50.

43. Βλ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, ἔθ' ἀνωτ., σσ. 50 ἐξ.

e silentio διὰ τὴν ἐκδοχὴν ὅτι δὲν ὑπῆρχε τότε χειροτονία τῶν διακονισσῶν.

Ἄλλ' εὐθύς ὡς ἐμφανίζεται εἰς τὰς «Ἀποστολικὰς Διαταγὰς» καὶ εἰς τὴν «Διαθήκην τοῦ Κ. ἡ. Ἰ. Χ.» πλήρης σειρὰ τυπικῶν χειροτονίας τῶν διαφορῶν τάξεων τοῦ ἱεροῦ κλήρου, τότε ἡ σειρὰ αὕτη συμπεριλαμβάνει καὶ τυπικὸν τῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν. Καὶ ὅταν βραδύτερον εἰς τὰ Εὐχολόγια τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἐμφανίζεται διαφοροποιήσις τῆς ἀπλουτέρας μορφῆς τῆς χειροθεσίας τῶν κατωτέρων βαθμίδων τοῦ ἱεροῦ κλήρου ἀπὸ τῆς πανηγυρικῆς μορφῆς τῆς χειροτονίας τῶν ἀνωτέρων βαθμίδων αὐτοῦ (ἐπισκόπου, πρεσβυτέρου καὶ διακόνου), τότε ἡ Ἐκκλησία διὰ τὴν καθιέρωσιν τῶν διακονισσῶν χρησιμοποιεῖ τυπικὸν «χειροτονίας διακονίσσης» εἰδολογικῶς ὅμοιον πρὸς τὸ τυπικὸν τῆς «χειροτονίας διακόνου».

Ἡ «χειροτονία» τῶν —ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν προϋποθέσεων— ἐκλεγομένων διακονισσῶν, τελουμένη μόνον ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου διὰ προσευχῆς καὶ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν, πανταχοῦ καὶ πάντοτε μέχρι τέλους τῶν βυζαντινῶν χρόνων περιελάμβανε λειτουργικὴν πράξιν, ἀνάλογον πρὸς τὴν τῆς χειροτονίας τῶν διακόνων. Ἡ λειτουργικὴ αὕτη πράξις, οὕσα κατ' ἀρχὰς λίαν ἀπλῆ, τοῦ χρόνου προϊόντος διεμορφώθη εἰς πανηγυρικὴν τελετὴν, ἧς ἡ τάξις καὶ τὸ τυπικὸν περιγράφονται ἐν τισι τῶν εὐχολογιῶν τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

1. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ε' αἰῶνος χρονικὴν περίοδον, ἐν τῷ Χειροτονικῷ μὲν τῶν «Ἀποστολικῶν Διαταγῶν» παρατίθεται χαρακτηριστικὴ «διάταξις» καὶ «ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονία διακονίσσης», ἐν τῷ Χειροτονικῷ δὲ τῆς «Διαθήκης τοῦ Κ. ἡ. Ἰ. Χ.» (Testamentum Domini Nostri Jesu Christi) ὑπάρχει ὡσαύτως ἡ διὰ τὴν «χειροτονίαν» («Ordinatio») ⁴⁴ τῆς χήρας διακονίσσης «oratio», ἣτις ἐπιγράφεται ὡς «Oratio constituendarum viduarum». Αἱ δύο αὗται διατάξεις ἔχουσιν ὡς ἐξῆς⁴⁵:

«Ἄ π. Διαταγὰς».

«Διαθήκη τοῦ Κ. ἡ. Ἰ. Χ.»

Ordinatio viduae fiat hoc modo.
Ipsa orante in ingressu altaris et
deorsum adspiciente, dicat epi-
scopus submisse, ut sacerdotes
tamen audire possint:

44. Ign. Ephr. Rahmani, Testamentum Domini nostri Jesu Christi, Moguntiae 1899, I, 41, σ. 99.

45. Πρβλ. Εὐαγγέλιου Δ. Θεοδώρου, Ἡ «χειροτονία» ... τῶν διακονισσῶν, σσ. 51 ἔξ.

Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίᾳ διακονίσεως.

Ὡ ἐπίσκοπε, ἐπιθήσεις αὐτῇ τὰς χεῖρας, παρεστῶτος τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῶν διακόνων καὶ τῶν διακονισῶν καὶ ἐρεῖς·

Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς δημιουργός, ὁ πληρώσας Πνεύματος Μαριάμ καὶ Δεβόρραν καὶ Ἄνναν καὶ Ὀλδαν, ὁ μὴ ἀπαξιώσας τὸν μονογενῆ Σου Υἱὸν γεννηθῆναι ἐκ γυναικός, ὁ καὶ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου καὶ ἐν τῷ ναῷ προχειρισάμενος τὰς φρουρούς τῶν ἁγίων Σου πυλῶν· Αὐτὸς νῦν ἔπιθε ἐπὶ τὴν δούλην Σου τήνδε, τὴν προχειρισμένην εἰς διακονίαν, καὶ δὲς αὐτῇ Πνεῦμα ἅγιον καὶ καθάρισον αὐτὴν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, πρὸς τὸ ἐπαξίως ἐπιτελεῖν αὐτὴν τὸ ἐγχειρισθῆν αὐτῇ ἔργον, εἰς δόξαν σὴν καὶ ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ Σου· μεθ' οὗ Σοι δόξα καὶ προσκύνησις, καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν»⁴⁶.

Oratio constituendarum viduarum.

Deus sancte excelsae, qui humilia respicis, qui elegisti infirmos et virtute pollentes, honorande qui etiam contemptibilia creasti, immite, Domine, spiritum virtutis super hanc famulam tuam et tua veritale robora eam, ut, praeceptum tuum adimplens, et laborans in sanctuario tuo, sit tibi vas honorabile, et glorificet in die, quo pauperes tuos, Domine, spiritum glorificabis. Da ei virtutem hilariter perficiendi disciplinas a te praescriptas in regulam famulae tuae. Da, Domine, ei spiritum humilitatis, virtutis, patientiae et benignitatis, ut, laetitia ineffabili tollens jugum tuum, labores sustineat. Sane, Domine Deus, qui nostram infirmitatem nosis, perfice famulam tuam in gloriam domus tuae, in aedificationem et in typum praeclarum; robora eam, Deus, sanctifica, edoce et conforta, quoniam benedictum gloriosumque est regnum tuum. Deus Pater, tibi que gloria, Unigenito Filio tuo Domino nostro Jesu Christo et Spiritui sancto benefico, adorando, vivificatori, tibi que consubstantiali, nunc ante omnia saecula et per generationes generationum et in saecula saeculorum. Amen.

Populus: Amen⁴⁷.

46. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, βιβλ. Η', κεφ. ιθ'-κ', ἐν Migne Ἐ.Π. 1, 1116-1117. F. X. Funk, Didascalia et Constitutiones Apostolorum, τόμ. 1, Paderborn 1905, σ. 524, 9 ἐξ.

47. Ign. Ephr. Rahmani, ἐνθ' ἄνωτ.

Ἡ ἀνωτέρω ἐκ τοῦ Χειροτονικοῦ τῶν «Ἀπ. Διαταγῶν» παρατεθεῖσα «ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονία διακονίσεως», οὕσα ὁμοία καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐν τῷ αὐτῷ Χειροτονικῷ ὑπάρχουσαν διάταξιν περὶ τῆς χειροτονίας τῶν διακόνων, διαφέρει ταύτης κατὰ τὸ ὅτι, ἐνῶ ἐν ἐκείνῃ ὁ ἐπίσκοπος ἀπλῶς εὐχεται ὅπως ἡ διακόνισσα ἐπαξίως ἐπιτελῇ τὸ ἐγχειρισθὲν αὐτῇ ἔργον, ἐν ταύτῃ ὁ ἐπίσκοπος εὐχεται, ὅπως ὁ διάκονος, εὐαρέστως λειτουργήσας τὴν ἐγχειρισθεῖσαν αὐτῷ διακονίαν, ἀξιωθῇ μείζονος βαθμοῦ. Ἡ ἐν τῇ «Διαθήκῃ...» «*Oratio constituendarum viduarum*» ἔχει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰδολογικὰς καὶ οὐσιαστικὰς ὁμοιότητας τόσον πρὸς τὴν ἐν τῇ «Διαθήκῃ» προηγουμένην τάξιν τῆς χειροτονίας τοῦ διακόνου, ὅσον καὶ πρὸς τὰς ἐν τῷ Χειροτονικῷ τῶν «Ἀποστολ. Διαταγῶν» ὑπαρχούσας «τάξεις» τῆς χειροτονίας τοῦ διακόνου καὶ τῆς διακονίσεως, ἀλλὰ καθ' ὕλην εἶναι κατὰ τι ἐκτενεστέρα τῆς ἐν τῷ Χειροτονικῷ τούτῳ «ἐπίκλησεως ἐπὶ χειροτονία διακονίσεως», διότι μνημονεύει ἀορίστως πως καὶ πτυχὰς τινὰς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τῆς χήρας-διακονίσεως. Ἐπειτα ἐνῶ ἐν τῇ κατὰ τὰς «Ἀποστολικὰς Διαταγὰς» «χειροτονία» τῆς διακονίσεως καὶ ἐν τῇ κατὰ τὴν «Διαθήκην» χειροτονία τοῦ διακόνου μνημονεύεται ἐπιθεσις τῶν χειρῶν τοῦ ἐπισκόπου («ἐπιθήσεις αὐτῇ τὰς χεῖρας» — «*episcopus solus ei manum imponit*» — «*oratio impositionis manus super diaconum*»), ἀντιθέτως ἐν τῇ κατὰ τὴν αὐτὴν «Διαθήκην» τάξει τῆς καθιερώσεως τῆς χήρας-διακονίσεως οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν. Ὡσαύτως σημειωτέον, ὅτι ἐνῶ ἐν ταῖς «Ἀπ. Διαταγαῖς» ἀπλῶς ὀρίζεται, ὅπως ἡ εὐχὴ τῆς «χειροτονίας» τῆς διακονίσεως λέγεται «παρεστῶτος τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῶν διακόνων καὶ τῶν διακονισσῶν», ἐν τῇ «Διαθήκῃ» πρὸ τῆς εὐχῆς τῆς καθιερώσεως τῆς χήρας-διακονίσεως σημειοῦται, ὅτι «*ipsa orante in ingressu altaris et deorsum adspiciente, dicat episcopus submissee, ut sacerdotes tamen audire possint*». Ἐπίσης ἐν τῇ «Διαθήκῃ» σημειοῦται, ὅτι ὁ λαὸς λέγει «Ἀμήν» μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἀναγνώσεως τῆς εὐχῆς ταύτης.

2. Σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι, ἐπέζησεν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ἰδίως Ἐκκλησία μόνον ἡ πρώτη ἐκ τῶν δύο ἀνωτέρω παρατεθεισῶν διατάξεων⁴⁸, ἐνσωματωθεῖσα κατὰ τὰ κύρια αὐτῆς σημεῖα εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ζ' μέχρι τοῦ η' αἰῶνος ἐπὶ τὸ πανηγυρικώτερον διευρυνθεῖσαν καὶ διαμορφωθεῖσαν «τάξιν» ἢ «εὐχὴν» ἢ «ἀκολουθίαν» («ἐπὶ χειροτονία διακονίσεως»), περὶ ἧς λαμβάνομεν γινῶσιν ἐκ

48. Ἡ ἐν τῷ Χειροτονικῷ τῶν «Ἀποστολικῶν Διαταγῶν» παρατιθεμένη «ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονία διακονίσεως» ἀποτελεῖ καὶ σήμερον τὸ κυριώτερον στοιχεῖον τῆς καθιερώσεως τῶν διακονισσῶν ἐν τῷ Πρωτεσταντισμῷ: *Diakonissenbuch*, ἐκδ. ὑπὸ τοῦ *Kaiserswerther Verband der Diakonissen-Mutterhäuser*, 1935, σσ. 25-26. Εὐάγγελου Δ. Θεοδώρου, Ἑρωίδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης — Αἱ διακόνισσαι διὰ τῶν αἰώνων, σ. 145.

διαφόρων χειροτονικῶν, ἐμπεριεχομένων ἐν κώδιξι καὶ χειρογράφοις εὐχολογίοις τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ἐκτενὴς καὶ ἀξία ἰδιαίτερας προσοχῆς «εὐχὴ ἐπὶ χειροτονία διακονίσεως» ἀπαντᾶται ἐν τῷ κατὰ τὸν ἠ΄ αἰῶνα ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ θ΄ αἰῶνος γραφέντι Β α ρ β ε ρ ι ν ῶ Κ ῶ δ ι κ ι (Κῶδιξ Β), ἐν τῷ ἀπὸ τοῦ θ΄ ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἰ΄ αἰῶνος καταγομένου Β η σ σ α ρ ι α ν ῶ κ ῶ δ ι κ ι τ ῆ ς Κ ρ υ π τ ο φ ἑ ρ ρ η ς (κῶδιξ Κρυπτοφέρρης) καὶ ἐν τῷ κατὰ τὸν ἰ΄ αἰῶνα γραφέντι ὑπ' ἀριθ. 956 χ ε ι ρ ο γ ρ ᾶ φ τ ῆ ς Β ι β λ ι ο θ ῆ κ η ς (τῆς μονῆς τῆς ἀγ. Αἰκατερίνης) τοῦ ὄρους Σ ι ν ᾶ. Τῆς «εὐχῆς» τοῦ τελευταίου κώδικος παραδιδομένης ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Δ μ η τ ρ ι ἑ β σ κ η⁴⁹, ἡ εὐχὴ τῶν δύο πρώτων κωδίκων εὐρίσκεται παρὰ τῷ G o a r⁵⁰ καὶ ἄλλοις⁵¹. «Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονία διακονίσεως» ἀπαντᾶται ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 213 κώδικι τῶν Παρισίων (Coislinus), γραφέντι τὸ ἔτος 1027 καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 149-104 (94) κώδικι τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας. Ἀμφότεροι οἱ κώδικες οὗτοι παραδίδονται ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Δημητρίεβσκη⁵². Ἐπίσης, ἐὰν μελετήσωμεν τὸν κατὰ τὸν ἰβ΄-ιδ΄ αἰῶνα γραφέντα ὑπ' ἀρ. 692 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἀθηνῶν καὶ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ εἰδολογικά καὶ τὰ καθ' ὕλην ἐσωτερικά κριτήρια, ἦτοι τὰ κριτήρια γλώσσης, συντάξεως, περιεχομένου, διατάξεως τῆς ὕλης κ.λ., ἅτινα μαρτυροῦν ἄμεσον ἐν πολλοῖς συνάρτησιν τοῦ κώδικος τούτου μετὰ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ὑπ' ἀρ. 213 κώδικος τῶν Παρισίων, δημιουργηθεῖσαν εἶτε δι' ἀντιγραφῆς εἶτε διὰ χρήσεως κοινοῦ πρωτοτύπου, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. λ' «τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονία διακονίσεως», ἣν περιεῖχεν ἄλλοτε ἐν τῷ ἀπολεσθέντι τμήματι αὐτοῦ ὁ ἀθηναϊκὸς οὗτος κῶδιξ, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ πίνακος τῶν περιεχομένων αὐτοῦ, συνέπιπτε πλήρως πρὸς τὴν ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 213 κώδικι τῶν Παρισίων ὑπάρχουσαν. «Τάξιν ἐπὶ χειροτονία διακονίσεως» περιγράφουν ὡσαύτως τὸ κατὰ τὸν ἰδ΄ αἰῶνα γραφέν καὶ ὑπὸ τοῦ Δημητρίεβσκη δημοσιευθὲν ὑπ' ἀρ. 163 εἰλητάριον τῆς μονῆς Ξενοφῶντος τοῦ ἀγ. Ὀρους⁵³ καὶ ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις⁵⁴.

Ἀξία προσοχῆς τυγχάνει καὶ ἡ νεστοριανὴ *Ordo chirotoniae mulierum diaconissarum*, ἣτις, εὐρεθεῖσα ἐν συριακῷ χειρο-

49. Α. Δ μ η τ ρ ι ἑ β σ κ η, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 16.

50. J a c o b i G o a r, Εὐχολόγιον sive rituale Graecorum, complectens ritus et ordines, Lutetiae Parisiorum 1647. Editio secunda Venetiis 1730, σσ. 218 ἐξ.

51. Βλ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἡ «χειροτονία» ... τῶν διακονισσῶν, σ. 53, ὑπόσημ. 5.

52. Α. Δ μ η τ ρ ι ἑ β σ κ η, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 996 καὶ 346. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἡρωίδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης ..., σσ. 47-48.

53. Α. Δ μ η τ ρ ι ἑ β σ κ η, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 360-361.

54. Μ α τ θ α ῖ ο υ Β λ ᾶ σ τ ᾶ ρ ε ω ς, ἐνθ' ἀνωτ., Migne Ἐ.Π. 144, 1173 ἐξ.

γράφῳ γραφέντι περὶ τὰ μέσα τοῦ 15' αἰῶνος, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῶν Assemani⁵⁵, Denzinger⁵⁶ καὶ ἄλλων⁵⁷.

Ἡ ἐν τῇ Δύσει διαμορφωθείσα Ordo ad diaconam faciendam παρατίθεται ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ 9' ἢ τοῦ 10' αἰῶνος προερχομένη καὶ ἀρχαιότερον ὕλικὸν περιλαμβανούσῃ συλλογῇ «Ordo Romanus antiquus de divinis catholicae ecclesiae officiis et ministeriis per totius anni circulum». Ἡ συλλογὴ αὕτη, περιέχουσα καὶ τὸ καλούμενον Sacramentarium Gelasianum, ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ M. Hittorp ἐκ μεσαιωνικῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Κολωνίᾳ καθεδρικοῦ ναοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἰδιωτικῶν βιβλιοθηκῶν καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ ἔργῳ «De divinis officiis» (Köln 1568), σελ. 1—160⁵⁸.

Ἐν τῷ ἐπομένῳ πίνακι ἀφ' ἐνὸς κατατάσσονται κατὰ σχετικὴν χρονολογικὴν σειρὰν οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες κώδικες καὶ αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ καὶ ἀφ' ἐτέρου σημειοῦνται αἱ κατωτέρω χρησιμοποιούμεναι βραχυγραφίαι αὐτῶν:

Πηγαὶ καὶ κώδικες, περιέχοντες τυπικὰ χειροτονίας διακονισσῶν.

Ὄνομασία	Ἀριθ.	Αἰὼν	Βραχυγραφία
Βαρβερινὸς κώδιξ	—	Η'-Θ'	Β
Βησσαριανὸς κώδιξ (Κρυπτοφέρρης)	—	Θ'-Ι'	Κ
Κώδιξ Βιβλιοθήκης Σινᾶ	956	Ι'	Σ
Κώδιξ Παρισίων (Coislinus)	213	ΙΑ'	Π
Ordo Romanus	—	Θ'-ΙΑ'	Ο
Codex Engelbergensis	54	ΙΒ'	Ε
Κώδιξ Ἑθν. Βιβλιοθ. Ἀθηνῶν	662	ΙΒ'-ΙΔ'	ἈΘ.
Ματθαῖος Βλάσταρις	—	ΙΓ'	Βλ.
Εἰλητάριον Μονῆς Ξενοφώντος Ἀγ. Ὁρους	163	ΙΔ'	Ξ
Κώδιξ Βιβλιοθ. Πατρ. Ἀλεξανδρ. 149-104	(94)	ΙΔ'	Ἀλ.
Συρ. νεστοριανὸν χειρόγραφον	—	ΙΣΤ'	Συρ.

3. Τὰ ὑπὸ τῶν κωδίκων καὶ πηγῶν τούτων παραδιδόμενα τυπικὰ τῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν ἔχουν ὡς ἐξῆς:

55. J. Assemani, Bibliotheca Orientalis III, 2, Ρώμη 1728, σσ. 851 ἐξ.

56. H. J. Denzinger, Ritus Orientalium, Coptorum, Syrorum et Armenorum, Würzburg 1863 ἐξ., τόμ. II, σ. 261· πρβλ. τόμ. I, σ. 123 καὶ τόμ. II, σ. 227.

57. G. Mayer, Witwen ἐν Wetzler-Welte, Kirchenlexikon, τόμ. 12, Freiburg im Breisgau 1901, σ. 62 ἐξ. Adolf Kalsbach, Die altkirchliche Einrichtung der Diakonissen bis zum ihrem Erlöschen, Freiburg im Breisgau 1926, σσ. 61 ἐξ.

58. Ἡ «Ordo ad diaconam faciendam», σημειουμένη καὶ ὑπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Jean

Α'

«Εὐχὴ ἐπὶ χειροτονία διακονίσης».
(Κώδικες Β καὶ Κ — Εὐχολόγιον Coar κ.λ.)⁵⁹.

«Μετὰ τὸ γενέσθαι τὴν ἁγίαν ἀναφορὰν καὶ ἀνοιγῆναι τὰς θύρας· πρὶν ἢ εἰπεῖν τὸν διάκονον· Πάντων τῶν ἁγίων, προσφέρεται ἡ μέλλουσα χειροτονεῖσθαι τῷ ἀρχιερεῖ καὶ ἐκφωνῶν τό, Ἡ θεία Χάρις, κλινούσης αὐτῆς τὴν κεφαλὴν, ἐπιτίθησι τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, καὶ ποιῶν σταυρούς τρεῖς ἐπεύχεται ταῦτα.

Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ Παντοδύναμος, ὁ διὰ τῆς ἐκ Παρθένου κατὰ σάρκα γεννήσεως τοῦ μονογενοῦς Σου υἱοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν ἀγιάσας τὸ θῆλυ· καὶ οὐκ ἀνδράσι μόνον ἀλλὰ καὶ ταῖς γυναῖξι δωρησάμενος τὴν χάριν καὶ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Σου Πνεύματος· Αὐτὸς καὶ νῦν, Δέσποτα, ἔπιδε ἐπὶ τὴν δούλην σου ταύτην· καὶ προσκάλεσαι αὐτὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς διακονίας σου, καὶ κατὰπεμψον αὐτῇ τὴν πλουσίαν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Σου Πνεύματος· διαφύλαξον αὐτὴν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Σου πίστει, ἐν ἀμέμπτῳ πολιτείᾳ κατὰ τὸ Σοὶ εὐάρεστον τὴν ἑαυτῆς λειτουργίαν διὰ παντὸς ἐκκληροῦσαν. Ὅτι πρέπει Σοι... ἀμήν.

Καὶ μετὰ τὸ ἀμήν ποιεῖ εἰς τῶν διακόνων εὐχὴν οὕτως·
Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

M a b i l l o n ἐκδοθείσης συλλογῆς «Ordo Romanus» (IX, 3) (Migne P.L. 78, 1903), ἀπαντᾶται ἐν μεσαιωνικοῖς λειτουργικοῖς χειρογράφοις (H. E h r e n b e r g e r, Libri liturgici biblioth. Apost. Vaticanae, Freiburg 1897, σσ. 515 ἐξ. F. E. W a r r e n, The Laefric missal, Oxford 1883, σ. 216. J. F o r g e t, Diaconesses ἐν Dictionnaire de théologie catholique, ἐκδ. ὑπὸ Α. V a c a n t — E. M a n g e n o t, Paris 1909 ἐξ., V, 1) καὶ ἐν τῷ κώδικι, ὅστις χαρακτηρίζεται ὡς Codex Engelbergensis (ιβ' αἰών) (A d o l f K a l s b a c h, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 81). Παραπομπὴ εἰς τὴν «Ordo ad diaconam faciendam» ὑπάρχει ἐν χειρογράφῳ ἐνὸς Libri Pontificalis τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Toulouse Κολλεγίου (J e a n M o r i n, Commentarius historicus ac dogmaticus de sacris Ecclesiae ordinationibus secundum antiquos et recentiones Latinos, Graecos, Syros et Babylonios..., τόμ. 1-3, Paris 1655, Amsterdam 1695) καὶ ἐν χειρογράφῳ τοῦ Bamberg (ἐκ τοῦ ια' αἰῶνος) (M i c h e l A n d r i e u, Les Ordines Romani du haut Moyen Age, Louvain 1931, σ. 36). Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος «Ordo ad diaconam faciendam» δημοσιεύεται ἐπίσης ἐν δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ ἔργου τοῦ M. H i t t o r p (De divinis catholicae ecclesiae officii et mysteriis) (ἐν τῇ σειρᾷ Magna bibliotheca veterum patrum, τόμ. 10, Paris 1644, σσ. 161 ἐξ.), ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν L. A. M u r a t o r i (Antiquitates italicae medii aevi, τόμ. 5, Milano 1741, σ. 577), J. P i n i u s (Tractatus de ecclesiae diaconissis, ἐν Acta Sanctorum, Sept. T. I, Antwerpen 1746, κεφ. X, § 5, 47 ἐξ.), A d o l f K a l s b a c h (μν. ξ., σσ. 81 ἐξ.) κ.ά.

59. Πρβλ. J a c o b i G o a r, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 218 ἐξ.

Ἵπὲρ τῆς ἀνωθεν εἰρήνης, καὶ εὐσταθείας τοῦ σύμπαντος κόσμου· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἵπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἵπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν (τοῦ δεῖνος), ἱερωσύνης, ἀντιλήψεως, διαμονῆς, εἰρήνης, υἰγείας, σωτηρίας αὐτοῦ καὶ τοῦ ἔργου τῶν χειρῶν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἵπὲρ τῆς νῦν προχειριζομένης διακονίσης τῆσδε καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὁπως ὁ φιλάνθρωπος Θεὸς ἄσπιλον καὶ ἀμώμητον αὐτῆ τὴν διακονίαν χαρίσηται· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἵπὲρ τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ θεοφιλεστάτου βασιλέως ἡμῶν.

Ἵπὲρ τοῦ ῥυσθῆναι ἡμᾶς.

Ἀντιλαβοῦ σῶσον.

Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι ταύτην τὴν εὐχὴν ὑπὸ τοῦ διακόνου, ἔχων ὁμοίως τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς χειροτονουμένης ὁ Ἐπίσκοπος, ἐπεύχεται οὕτως.

Δέσποτα Κύριε, ὁ μὴδὲ γυναικίας ἀναθεμένης ἑαυτὰς καὶ βουληθείσας καθ' ὃ προσῆκε λειτουργεῖν τοῖς ἁγίοις οἴκοις σου ἀποβαλλόμενος, ἀλλὰ τὰ ὑτάς ἐν τάξει λειτουργῶν προσδεξάμενος· δώρησαι τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου Σου Πνεύματος καὶ τῆ δούλη του ταύτη, βουληθείση ἀναθεῖναι Σοι ἑαυτήν, καὶ τὴν διακονίας ἀποπληρῶσαι χάριν, ὡς ἔδωκας χάριν τῆς διακονίας Σου Φοίβη, ἣν ἐκάλεσας εἰς ἔργον τῆς λειτουργίας· παράσχου δὲ αὐτῇ ὁ Θεός, ἀκατακρίτως προσκαρτερεῖν τοῖς ἁγίοις ναοῖς Σου, ἐπιμελεῖσθαι τῆς οἰκείας πολιτείας, σωφροσύνης δὲ μάλιστα, καὶ τελείαν ἀπόδειξον δούλην Σου· ἵνα καὶ αὐτῆ, παραστῶσα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, ἄξιον τῆς ἀγαθῆς πολιτείας ἀπολήψῃται τὸν μισθόν. Ἐλέει καὶ φιλάνθρωπια τοῦ μονογενοῦς Σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ· καὶ τὰ ἐξῆς.

Καὶ μετὰ τὸ ἀμὴν, περιτίθησι τῷ τραχήλῳ αὐτῆς ὑποκάτωθεν τοῦ μαφωρίου τὸ διακονικὸν ὠράριον, φέρων ἐμπροσθεν τὰς δύο ἀρχάς· καὶ τότε ὁ ἐν τῷ ἄμβωνι διάκονος λέγει· Πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες καὶ τὰ λοιπά.

Μετὰ (δὲ) τὸ μεταλαβεῖν αὐτὴν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ τοῦ ἁγίου αἵματος, ἐπιδίδωσιν αὐτῇ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τὸ ἅγιον ποτήριον· ὅπερ δεχομένη ἀποτίθεται τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ».

B'

«Εὐχὴ ἐπὶ χειροτονία διακονίσης».
(Κατὰ τὸν κώδικα Σ)⁶⁰.

«Μετὰ τὸ γενέσθαι τὴν ἀναφορὰν καὶ ἀνοιγῆναι τὰς θύρας προσφέρεται ἡ μέλλουσα χειροτονεῖσθαι, καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἐκφωνεῖ τὸ Ἑθεῖα χάρις, κλινοῦσης αὐτῆς τὴν κεφαλὴν καὶ ἐπιτίθησι τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, καὶ ποιῶν σταυρούς τρεῖς ἐπεύχεται. Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος καὶ παντοδύναμος... (ὡς ἐν τοῖς κώδιξι Β καὶ Κ).

Καὶ μετὰ τὸ Ἀμήν, ποιεῖ εἰς τῶν διακόνων εὐχὴν καὶ ἐν τῷ γενέσθαι ταύτην, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἔχων τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, ἐπεύχεται οὕτως: Δέσποτα Κύριε, ὁ μηδὲ γυναῖκας ἀναθεμένους ἑαυτάς... (ὡς ἐν τοῖς κώδιξι Β καὶ Κ)».

Γ'

«Τάξις ἐπὶ χειροτονία διακονίσης».
(Κατὰ τοὺς κώδικας Π καὶ ἈΘ.)⁶¹.

«Γάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονία διακονίσης, ἥτις ὀφείλει εἶναι μ' (=τεσσαράκοντα) χρόνων, παρθένος ἀγνή καὶ, κατὰ τὸ νῦν κρατοῦν, μονάζουσα μεγαλοσχημῶν, κεκαρμένη τε κοσμίως, καὶ εἰς τοσοῦτον διὰ τῆς ἐπανθούσης αὐτῆ ἀρετῆς ἀνηγμένη εἰς ὕψος, ὡς ἀμιλλᾶσθαι κατὰ γε τοῦτο τοῖς ἀληθῶς ἀνδράσι, ἀντεῦθεν ἀξιοῦσθαι καὶ τῆς τοσαύτης τιμῆς. Τελεῖται τοίνυν καὶ ἐπὶ ταύτῃ πάντα, ὅσα καὶ ἐπὶ τοῖς διακόνοις, ὀλίγων τινῶν γινομένων ἐνηλλαγμένως: προσάγεται γὰρ τῇ ἱερᾷ τραπέζῃ μαφωρίῳ καλυπτομένη τὴν κάραν, οὗ τὰ ἀμφοτέρω ἀκρα ἔμπροσθεν ἀπηώρηται, καὶ μετὰ τὸ ρηθῆναι: Ἑθεῖα Χάρις, οὐ κλίνει γόνυ, καθάπερ ὁ διάκονος, ἀλλὰ μόνην τὴν κάραν, καὶ ὁ ἀρχιερεὺς σφραγίζων ταύτην τρίς καὶ ἔχων ἐπικειμένην αὐτῇ τὴν χεῖρα εὐχεται οὕτως. Ὁ διάκονος: Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Θεός, ὁ ἅγιος καὶ παντοδύναμος... (ὡς ἐν τοῖς κώδιξι Β καὶ Κ).

Καὶ λεγομένων τῶν διακονικῶν, ἀ λέγεται καὶ ἐπὶ τοῖς διακόνοις, ὁ ἀρχιερεὺς, ἔχων ὡσαύτως τῇ τῆς χειροτονουμένης κορυφῇ τὴν χεῖρα ἐπικειμένην, εὐχεται οὕτως:

60. Α. Δητριέβσκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 16. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἑρωίδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, σ. 47.

61. Α. Δητριέβσκη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 996 καὶ 346. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 47-48.

Δέσποτα Κύριε, ὁ μὴδὲ γυναῖκας ἀναθεμένας ἑαυτὰς καὶ βουλευθείσας... (ὡς ἐν τοῖς κώδιξι Β καὶ Κ).

Καὶ μετὰ τὸ Ἄμην περιτίθησι τῷ τραχήλῳ ταύτης ὑποκάτωθεν τοῦ μαφωρίου τὸ διακονικὸν ὠράριον, φέρων εἰς τὸ ἔμπροσθεν τὰς δύο ἀρχάς, καὶ οὕτως ὁ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος διάκονος λέγει τὸ Πάντων ἀγίων μνημονεύσαντες. Κατὰ δὲ τὸν τῆς μεταλήψεως τῶν θείων μυστηρίων καιρὸν, κοινωνεῖ μὲν τοῦ θείου σώματος καὶ αἵματος μετὰ τοὺς διακόνους, λαμβάνουσα δὲ τὸ ποτήριον ἐκ τῶν τοῦ ἀρχιερέως χειρῶν οὐδενὶ μεταδίδωσιν, ἀλλ' εὐθὺς ἐπιτίθησιν αὐτὸ τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ. Ἐπληρώθη ἡ χειροτονία τῆς διακονίσεως».

Δ'

Τάξις χειροτονίας διακονισσῶν.

(Κατὰ τὸν Βλ.)⁶².

«Τὰ γε μὴν παλαιὰ τῶν βιβλίων, οἷς ἡ τῶν χειροτονιῶν ἀπασῶν ἀκριβῶς ἐγγέγραπται τελετὴ καὶ τὸν καθ' ἡλικίαν ὁποῖον εἶναι δεῖ χρόνον ὑφηγεῖται τῆς διακόνου, ὅτι τεσσαρακοστός· καὶ τὸ σχῆμα, ὅτι μοναχικόν, καὶ τοῦτο τέλειον· καὶ τὸν βίον, ὅτι τῶν ἀνδρῶν ἀμιλλᾶσθαι χρὴ ταύτην τοῖς ἀκριοῖς τὴν ἀρετὴν· τελεῖσθαι δὲ καὶ ἐπ' αὐτῇ, πλὴν ὀλίγων, ὅσα καὶ ἐπὶ τοῖς διακόνου· τῇ γὰρ ἱερᾷ τραπέζῃ προσαγομένην μαφωρίῳ καλύπτεσθαι, τῶν ἀκρων τούτου ἔμπροσθεν ἀπρωρημένων καὶ μετὰ τὸ ρηθῆναι τό· Ἡ θ ε ἰ α Χ ά ρ ι ς, ἡ τὰ ἀ σ θ ε ν ῆ θ ε ρ α π ε ὑ ο υ ς α, οὐδέτερον τῶν ποδῶν εἰς γόνου κλίνειν, ἀλλὰ μόνην τὴν κεφαλὴν· καὶ ἐπιτιθέντα ταύτη τὸν ἀρχιερέα τὴν χεῖρα, ἐπεύχεσθαι ἀμέμπτως αὐτὴν τὸ τῆς διακονίας ἔργον ἐπιτελέσαι, σωφροσύνην καὶ σεμνὴν πολιτείαν μετερχομένην, καὶ τοῖς ἀγίοις οὕτω ναοῖς προσκαρτερεῖν, οὐ μὴν καὶ τοῖς ἀχράντοις μυστηρίοις ὑπηρετεῖν ἐπιτρέπει, ἢ ριπίδιον ἐγχειρίζεσθαι, ὡς ἐπὶ τοῦ διακόνου· εἶτα τῷ τραχήλῳ ταύτης ὑπὸ τὸ μαφωρίον ἐπιτιθέναι τὸν ἀρχιερέα τὸ διακονικὸν ὠράριον, φέροντα εἰς τὰ ἔμπροσθεν τὰς δύο τούτου ἀρχάς. Ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῆς μεταλήψεως, μετὰ τοὺς διακόνους τῶν θείων κοινωνεῖν αὐτὴν μυστηρίων· εἶτα λαμβάνουσαν τὸ ποτήριον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ ἀρχιερέως μὴδενὶ μεταδιδόναι, ἀλλ' εὐθὺς ἐπιτιθέναί τοῦτο τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ».

Ε'

«Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονία διακονίσεως».

(Κατὰ τὸν κώδικα Ἄλ.)⁶³.

Ἡ τάξις αὕτη εἶναι ἡ αὕτη πρὸς τὴν τῶν κωδίκων Π καὶ Ἀθ.,

62. Ματθαίου Βλαστάρεως, ἐνθ' ἀνωτ., στ. 1173 ἐξ.

63. Πρβλ. ὑποσημ. 61.

διαφέρουσα ἐκείνης κατὰ τὸ ὅτι αὕτη ἔχει τὴν λέξιν «κεφαλὴν» ἀντὶ τῆς λέξεως «κάραν».

ΣΤ'

Χειροτονικὸν τοῦ Εἰληταρίου Ξ⁶⁴.

Ἐν τῷ Χειροτονικῷ τούτῳ, μετὰ τὴν «τάξιν ἐπὶ χειροτονία διακόνου», ὑπῆρχεν ἡ σημείωσις:

«Τὰ δὲ αὐτὰ καὶ ἐπὶ διακονίσεως ἀνευ τοῦ γονυκλιτῆσαι αὐτὴν· ἐκείνη γὰρ μόνην τὴν κεφαλὴν κλίνει, καὶ μετὰ τὴν θείαν μετάληψιν λαμβάνουσα τὸ ἅγιον ποτήριον παρὰ τοῦ χειροτονήσαντος αὐτὴν, οὐδενὶ μεταδίδωσιν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' εὐθέως ἀποτίθεται αὐτὸ ἐν τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ».

Ζ'

Νεστοριανὴ Ordo mulierum diaconissarum.
(Κατὰ τὸ χειρόγραφον Συρ.)⁶⁵.

Jubente autem pontifice, in diaconicum introducitur tempore Sacramentorum, et offert eam archidiaconus coram episcopo, iunctas manus habentem et caput inclinantem et adorantem usque ad medium lumborum suorum, non tamen genua flectentem; hoc enim indecorum est.

Κελεύσαντος τοῦ ἀρχιερέως, ὀδηγεῖται (ἢ χειροτονηθησομένη) εἰς τὸ Διακονικὸν κατὰ τὸν χρόνον (τῆς τελέσεως) τῶν μυστηρίων. Καὶ ὁ ἀρχιδιάκονος προσάγει ταύτην ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως, ἔχουσαν ἠνωμένης τὰς χεῖρας καὶ κλίνουσαν τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος αὐτῆς, ἀλλὰ μὴ κάμπτουσαν τὰ γόνατα, διότι τοῦτο εἶναι ἀνάρμοστον.

Ἀκολουθοῦσιν αἱ δύο καθιερωτικαὶ εὐχαὶ τοῦ ἐπισκόπου, ὧν ἡ μὲν πρώτη ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀντίστοιχον τῆς χειροτονίας τοῦ διακόνου, ἡ δὲ ἑτέρα ἔχει ὡς ἑξῆς:

Domine Deus, Fortis, Omnipotens, Tu, qui omnia verbo virtutis tuae fecisti (ἢ: qui fecisti omnia virtute verbi tui), iussuque tuo univ-
ersa contines (ἢ: contines omnia,

ὦ Κύριε Θεέ, Ἰσχυρέ, Παντοδύναμε· Σὺ, Ὅστις ἐποίησας τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεώς Σου (ἢ: τῇ δυνάμει τοῦ ῥήματός Σου) καὶ συγκρατεῖς διὰ τοῦ κελεύσματος Σου

64. Α. Δμητριέβσκη, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 360-361.

65. Βλ. ὑποσημ. 55, 56 καὶ 57.

quae sunt), quae tuo nutu creasti (ἤ: quae nutus tuus creavit); qui pariter in viris simul et mulieribus tibi complaces (ἤ: complacuiisti), ut donum Spiritus Sancti illis dares; Tu, Domine, etiam nunc in misericordia tua (ἤ: per misericordiam tuam) elige pauperem hanc ancillam tuam (ἤ: ancillam hanc humilem) ad bonum opus diaconatus, et da ei, ut sine macula hoc magnum et sublime ministerium coram te perficiat et in omnibus virtutis operibus sine noxa custodiat: utque muliebrem coetum erudiat, doceatque castimoniam, et opera justa et recta; mereaturque bonorum operum retributionem a te recipere...

(Μετὰ τὴν εὐχὴν ταύτην) Impunit episcopus manum super caput eius... et recitat precationem secretam.

τὰ σύμπαντα (πάντα τὰ ὑπάρχοντα), ἅτινα ἐδημιούργησας διὰ τοῦ νεύματός Σου (ἤ: ἅτινα τὸ νεῦμά Σου ἐδημιούργησε). Σὺ, "Ὅστις εὐδοκεῖς (ἢ ἠὲ δόκησας) ἐξ Ἰησοῦ ἐν ἀνδράσι καὶ γυναίξιν, ἵνα παράσχῃς αὐτοῖς τὴν δωρεὰν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Σὺ, ὦ Κύριε, καὶ νῦν ἐν τῇ εὐσπλαγχνίᾳ Σου (ἤ: ἔνεκα τῆς εὐσπλαγχνίας Σου) ἐκλεξοῦν τὴν πτωχὴν (ἤ: ταπεινὴν) ταύτην δούλην Σου διὰ τὸ καλὸν ἔργον τῆς διακονίας καὶ δὸς αὐτῇ, ἵνα ἄνευ κηλῖδος ἐκτελῇ ἐνώπιόν Σου τὴν μεγάλην καὶ ὑψηλὴν ταύτην διακονίαν καὶ ἵνα διαφυλάττηται ἄνευ βλάβης ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις τῆς ἀρετῆς, ἵνα ἐκπαιδεύῃ τὴν γυναικείαν τάξιν καὶ διδάσκῃ τὴν ἀγνείαν καὶ τὰ δίκαια καὶ ὀρθὰ ἔργα καὶ ἵνα οὕτως ἀξιωθῇ νὰ δεχθῇ ἐκ Σοῦ τὴν ἀνταπόδοσιν τῶν καλῶν ἔργων...

(Μετὰ τὴν εὐχὴν ταύτην) ὁ ἐπίσκοπος ἐπιτίθει τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς... καὶ ἀπαγγέλλει μυστικὴν δέησιν.

Η'

Ἡ ἐν τῇ Δύσει διαμορφωθεῖσα Ordo ad diaconam faciendam.

(Κατὰ τὴν συλλογὴν Ο, τὸν κώδικα Ε κ.λ.)⁶⁶.

Episcopus, cum diaconam benedicat, orarium in collo eius ponit. Quando autem ad ecclesiam procedit, portat illud super collum suum, sic vero, ut summitas orarii ex utraque parte sub tunica sit.

"Ὅταν ὁ ἐπίσκοπος καθιεροῖ μίαν διακόνισσαν, τίθεισιν εἰς τὸν τράχηλον αὐτῆς τὸ ὠράριον. Ὅταν δὲ αὕτη μεταβαίνῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, φέρει τοῦτο ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῆς, ἀλλὰ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἀμφό-

66. Βλ. ὑποσημ. 58.

Item missa ad diaconam consecrandam.

τερα τὰ ἄκρα τοῦ ὠραρίου εὐρίσκονται κάτωθεν τοῦ χιτῶνος αὐτῆς. Κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον (γίνεται ἡ εἰδικὴ λειτουργία) διὰ τὴν καθιέρωσιν τῆς διακονίσης.

Μετὰ τὰ ἀντίφωνα καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Ψαλμῶν ἀκολουθεῖ ἡ προσευχή:

Deus, castitatis amator et continentiae conservator, supplicationem nostram benignus exaudi et hanc famulam tuam propitius intueri, ut quae pro timore tuo continentiae pudicitiam vovit, tuo auxilio conservet, et sexagesimum fructum continentiae... percipiat.

ᾠ Θεέ, Σύ, "Ὅστις ἀγαπᾷς τὴν ἀγνείαν καὶ διαφυλάττεις τὴν ἐγκρατεῖαν, εἰσάκουσον εὐμενῶς τῆς δεήσεως ἡμῶν καὶ ἐπίβλεψον εὐμενῶς ἐπὶ τὴν δούλην Σου ταύτην, ἵνα (αὕτη) δυνηθῇ διὰ τῆς σῆς βοήθειας νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς ἐγκρατείας, ἣν ἔδωκεν ἐν τῷ πρὸς σέ φόβῳ, καὶ λάβῃ τὸν ἐξηκονταπλάσιον καρπὸν τῆς ἐγκρατείας...

Εἶτα, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἀποστολικῆς περικοπῆς,

prostrata illa ante altare, imponatur (=intonatur) litania. Qua finita dicat episcopus super illam hanc orationem:

προσεπεσούσης ἐκεῖνης πρὸ τοῦ θυσιαστηρίου, γίνεται λιτανεία, μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας ὁ ἐπίσκοπος λέγει ἐπ' αὐτὴν τὴν ἐξῆς προσευχήν:

Exaudi, Domine, preces nostras, et super hanc famulam tuam spiritum tuae benedictionis emitte, ut caelesti munere ditata, et tuae gratiam possit maiestatis acquirere, et bene vivendi aliis exemplum praebere.

Ἐπάκουσον, Κύριε, τῶν προσευχῶν ἡμῶν καὶ πέμψον ἐπὶ τὴν δούλην Σου ταύτην τὸ Πνεῦμα τῆς εὐλογίας Σου, ἵνα αὕτη, πλουτισθεῖσα διὰ τῆς οὐρανίας δωρεᾶς, δυνηθῇ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν χάριν τῆς θείας Σου μεγαλειότητος καὶ παράσχῃ πᾶσι τὸ παράδειγμα τοῦ καλῶς (=ὑποδειγματικῶς) ζῆν.

Ἀκολουθεῖ ἡ καθιέρωσις διὰ τῆς προσευχῆς:

Deus, qui Annam filiam Phanaelis... in sancta et intemerata viduitate servasti..., da... huic famulae tuae... sexagesimum fru-

ᾠ Θεέ, "Ὅστις τὴν Ἄνναν, θυγατέρα τοῦ Φανουήλ... διεφύλαξας ἐν ἀγία καὶ ἀμίαντῳ χηρείᾳ..., δός... τῇ δούλῃ Σου ταύτῃ... ἐξηκονταπλά-

ctum. Sit in ea cum misericordia districtio, cum humilitate largitas, cum libertate honestas, cum humanitate sobrietas. Opus tuum die ac nocte meditetur...

Tunc ponat episcopus orarium in collo eius, dicens: Stola iucunditatis induat te Dominus. Ipsa autem imponat velamen capiti suo palam omnibus de altari acceptum.

Ἐν συνεχείᾳ, ἀφοῦ χορηγηθῆ ἀυτῇ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου δακτύλιος πίστεως (annulum fidei) καὶ τεθῆ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἐξ ἀνθέων (torquis), ἀναγιγνώσκεται ἡ εὐαγγελικὴ περικοπή. Κατὰ τὸ τέλος τῆς Λειτουργίας ἡ καθιερωθεῖσα διακόνισσα κοινωνεῖ τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ μετὰ ταῦτα λαμβάνει παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τὴν εὐλογίαν τῆς εἰρήνης.

4. Ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῶν Χειροτονικῶν τούτων ἀπὸ τῆς εἰδολογικῆς καὶ τῆς καθ' ὕλην ἐπόψεως ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὰ κάτωθι πορίσματα:

Πᾶσαι αἱ ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας διαμορφωθεῖσαι διατάξεις περὶ τῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν, καίτοι ἀπέχουσαι ἀπ' ἀλλήλων οὐ μόνον τοπικῶς, ἀλλὰ καὶ χρονικῶς, συμφωνοῦν ἀπολύτως καθ' ὕλην, διαφέρουσαι μόνον κατὰ τι γλωσσικῶς καὶ φραστικῶς.

Ἐνῶ εἰς τὰ Εὐχολόγια αἱ περιγραφόμεναι χειροθεσίαι τοῦ λεγομένου κατωτέρου κλήρου (ψάλτου, ἀναγνώστου, ὑποδιακόνου) τελοῦνται ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Θείας Λειτουργίας, ἡ χειροτονία τῆς διακονίσης ἔχει ἀπόλυτον εἰδολογικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰς χειροτονίας τῶν τάξεων τοῦ ἀνωτέρου κλήρου (ἐπισκόπου, πρεσβυτέρου, διακόνου), διότι γίνεται ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας Τραπέζης, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἁγίαν ἀναφοράν, δηλαδὴ εὐθὺς μετὰ τὸν ἀσπασμὸν «Καὶ ἔσται τὰ ἐλέη...». Ἡ χειροτονία τῆς διακονίσης, ὡς καὶ ἡ τοῦ διακόνου, ἠδύνατο νὰ γίνη οὐ μόνον «ἐπὶ τελείας προσκομιδῆς», ἀλλὰ καὶ «ἐπὶ προηγιασμένων», μετὰ τὴν ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης ἀπόθεσιν τῶν τιμῶν δώρων τῆς μεγάλης εἰσόδου⁶⁷.

67. J a c o b i G o a r, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 211. Π α ν. Τ ρ ε μ π έ λ α, Τάξεις χειροθεσιῶν καὶ χειροτονιῶν, Ἀθήναι 1949, σσ. 38-39.

Ἡ χειροτονηθησομένη διακόνισσα, κατὰ τὴν τελετὴν τῆς χειροτονίας, ἴσταμένη προφανῶς, ὡς καὶ ὁ χειροτονηθσόμενος διάκονος, ἐν τῇ σολέα, πρὸ τῶν ἁγίων θυρῶν, «μαφορίω» κεκαλυμμένη, προσήγето εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν, ἐνθα ὁ ἐπίσκοπος ἐχειροτόνει ταύτην δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν, ἀπαγγέλλων οὐχὶ μίαν εὐχὴν, ὡς κατὰ τὰς κατωτέρας χειροθεσίας, ἀλλὰ δύο εὐχάς, τοῦθ' ὅπερ εἶναι γνώρισμα τῶν ἀνωτέρων χειροτονιῶν. Ἀμφοτέραι αἱ εὐχαὶ αὐται, ἀκολουθοῦσαι εἰς τὴν προεξαγγελλομένην ἐκφώνησιν «Ἡ θεία Χάρις, ἡ τὰ ἀσθενῆ θεραπεύουσα...» καὶ εἰς τὴν ἐπισυναπτομένην σφράγισιν καὶ ἀπαγγελλόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου, ὁ ὁποῖος ἔχει τὰς χεῖρας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς χειροτονουμένης, καταλήγουν εἰς δοξολογίαν τῆς ἁγίας Τριάδος. Ἡ ἐκφώνησις «Ἡ θεία Χάρις, ἡ τὰ ἀσθενῆ θεραπεύουσα...», ἡ ὁποία ἀκούεται κατὰ τὴν χειροτονίαν τῆς διακονίσσης, ἀποτελεῖ γνώρισμα μόνον τῆς χειροτονίας τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν (ἐπισκόπου, πρεσβυτέρου, διακόνου), καθ' ὅσον ἡ ἐκφώνησις αὕτη οὐδέποτε ἀκούεται εἰς τὰς χειροθεσίας τῶν κατωτέρων κληρικῶν, οὐδὲ αὐτοῦ τοῦ ὑποδιακόνου. Ὡσαύτως εἶναι ἄξιον προσοχῆς, ὅτι εἰς τὰς χειροτονίας τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν ἐπεμβαίνει μετὰ τὴν πρώτην εὐχὴν λειτουργὸς ἔχων τὸν ἴδιον βαθμόν, πρὸς τὸν ὁποῖον προάγεται ὁ χειροτονούμενος (ἐπίσκοπος εἰς χειροτονίαν ἐπισκόπου, πρεσβύτερος εἰς χειροτονίαν πρεσβυτέρου καὶ διάκονος εἰς χειροτονίαν διακόνου), ὁ ὁποῖος ἀπαγγέλλει τὰ μεταξὺ τῶν δύο εὐχῶν παρεμβαλλόμενα εἰρηνικά. Κατὰ τὴν χειροτονίαν τῆς διακονίσσης τὰ εἰρηνικά ταῦτα ἀπαγγέλλονται ὑπὸ διακόνου. Τοιοῦτόν τι οὐδέποτε γίνεται εἰς τὰς κατωτέρας χειροθεσίας, αἱ ὁποῖαι γίνονται ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος⁶⁸.

Ἐκ τούτων γίνεται φανερόν, ὅτι καὶ κατὰ τὴν χειροτονίαν τῆς διακονίσσης τελοῦνται σχεδὸν πάντα, ὅσα καὶ κατὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ διακόνου. Ἡ χειροτονία τῆς διακονίσσης διαφέρει τῆς χειροτονίας τοῦ διακόνου εἰς ἐλάχιστα σημεῖα. Ἐνῶ ὁ χειροτονούμενος διάκονος στηρίζει τὸ μέτωπόν του εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ κλίνει τὸ δεξιὸν γόνυ, ἡ διακόνισσα δὲν κλίνει γόνυ, ἀλλὰ παραμένει ὀρθία⁶⁹.

Ἡ χειροτονουμένη διακόνισσα περιεβάλλετο, ὡς καὶ ὁ διάκονος, τὸ διακονικὸν ὠράριον, φέρουσα ἕμωσ τοῦτο «ὑποκάτωθεν τοῦ μαφωρίου», μετὰ τῶν δύο ἀρχῶν αὐτοῦ ἔμπροσθεν. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς θείας Κοινωνίας ἡ διακόνισσα κοινωνεῖ, ὡς ὁ διάκονος, λαμβάνουσα τὸ ἅγιον ποτήριον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ ἀρχιερέως, ἀλλ' «οὐδενὶ μεταδίδωσι» τὴν θείαν κοινωνίαν. Δι' αὐτὸ «ἐπιτίθησιν αὐτὸ (τὸ ἅγιον ποτήριον) τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ».

Ἡ βυζαντινὴ χειροτονία διακονίσσης ἐπέδρασε σημαντικῶς τόσον

68. Π α ν. Τ ρ ε μ π έ λ α, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 30-53.

69. Εὐ α γ γ έ λ ο υ Δ. Θε ο δ ώ ρ ο υ, Ἡ «χειροτονία» ... τῶν διακονισσῶν, σσ. 62-63.

εἰς τὴν «Ordo chirotoniae mulierum diaconissarum», ἡ ὁποία διεμορφώθη εἰς τοὺς Νεστοριανούς καὶ Μονοφυσίτας, ὅσον καὶ εἰς τὰ σχετικὰ δυτικὰ τυπικὰ (Ordo ad diaconissam faciendam — Ordinatio abbatissae canonicae regulam profitentis). Εἰς τὴν Δύσιν ἡ χειροτονία τῶν διακονισσῶν συνεδέετο μετ' εἰδικῆς λειτουργίας (Missa ad diaconam faciendam). Κατὰ τὴν χειροτονίαν ταύτην, πλὴν τοῦ ὠραρίου, παρεδίδετο εἰς τὰς χειροτονουμένας δακτύλιος (annulus) καὶ στέφανος ἐξ ἀνθέων (torquis)⁷⁰.

3. Κανονικὸς χαρακτήρ καὶ κανονικαὶ συνέπειαι τῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν.

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνειος τονίζει, «ὅτι μὲν διακονισσῶν τάγμα ἐστὶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τὸ ἱερατεῦειν»⁷¹. Καὶ ἐνῶ ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων «κατεστάθησαν διαδοχαὶ ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ἐν οἴκῳ Θεοῦ, οὐδαμοῦ γυνὴ ἐν τούτοις κατεστάθη. Ἦσαν δὲ τέσσαρες θυγατέρες Φιλίππῳ τῷ εὐαγγελιστῇ προφητεύουσαι, οὐ μὴν ἱεουργοῦσαι. Καὶ ἦν Ἄννα προφῆτις θυγάτηρ Φανουήλ, ἀλλ' οὐχ ἱερατεῖαν πεπιστευμένη»⁷². «Εἰ ἱερατεῦειν γυναῖκες Θεῷ προσετάσσοντο..., ἔδει μᾶλλον αὐτὴν τὴν Μαριάμ ἱερατεῖαν ἐκτελέσαι ἐν Καινῇ Διαθήκῃ, τὴν καταξιωθείσαν ἐν κόλποις ἰδίοις ὑποδέξασθαι τὸν Παμβασιλέα Θεὸν ἐπουράνιον, Υἱὸν τοῦ Θεοῦ... Ἄλλ' οὐκ ἠδύοκῃσεν. Ἄλλ' οὐδὲ βάπτισμα διδόναι πεπίστευται· ἐπεὶ ἠδύνατο ὁ Χριστὸς μᾶλλον παρ' αὐτῆς βαπτισθῆναι ἤπερ παρὰ Ἰωάννου»⁷³. Ὁ αὐτὸς πατὴρ παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ πρᾶξις τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ ἀποκροεῖ τὴν ἱερωρικὴν ἱερωσύνην τῆς γυναικός: «Παρατηρητέον δὲ ὅτι ἄχρι διακονισσῶν μόνον τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἐπεδεῆθη τάγμα, χήρας τε ὠνόμασε, καὶ τούτων τὰς ἔτι γραιότερας πρεσβυτίδας, οὐδαμοῦ δὲ πρεσβυτερίδας ἢ ἱερίσσας προσέταξε»⁷⁴.

Εἰς τὰς «Ἀποστολικὰς Διαταγὰς» τονίζεται: «Περὶ δὲ τοῦ γυναικείας βαπτίζειν γνωρίζομεν ὑμῖν, ὅτι κίνδυνος οὐ μικρὸς ταῖς τούτο ἐπιχειροῦσαις. Διὸ οὐ συμβουλεύομεν· ἐπισφαλὲς γάρ, μᾶλλον δὲ παράνομον καὶ ἀσεβές. Εἰ δὲ διδάσκειν αὐταῖς οὐκ ἐπετρέψαμεν, πῶς ἱερατεῦσαι ταύταις παρὰ φύσιν τις συγχωρήσει; Τοῦτο γάρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀθεότητος τὸ ἀγνόημα... ἱερείας χειροτονεῖν, ἀλλ' οὐ τῆς τοῦ Χριστοῦ διατάξεως»⁷⁵.

Ἄνεξαρτήτως τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ πῶς ἀντιμετωπίζονται τὰ

70. Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 63-65.

71. Ἐπιφάνειου, Κατὰ αἰρέσεων 79, 3 ἐν Migne Ἐ.Π. 42, 744-745.

72. Αὐτόθι.

73. Ἐνθ' ἄνωτ.

74. Αὐτόθι.

75. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, βιβλ. III, κεφ. στ', ἐν Migne Ἐ.Π. 1, 776.

συγκεκριμένα ἐπιχειρήματα τοῦ ἀγ. Ἐπιφανείου ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων, οἱ ὅποιοι δέχονται τὴν χειροτονίαν τῶν γυναικῶν εἰς τοὺς βαθμοὺς τοῦ πρεσβυτέρου ἢ τοῦ ἐπισκόπου, πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι οὐδέποτε εἰς τὴν συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας ἐπεκράτησεν ἡ ἀντίληψις διαφόρων κύκλων αἱρετικῶν (Γνώστικῶν, Μοντανιστῶν, Μαρκιωνιτῶν, Πρισκιλιανῶν, Κολλυριδιανῶν κ.λπ.), κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ γυναῖκες εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκτήσουν ἱερουργικὰ ἱερατικά καθήκοντα, ἀνάλογα πρὸς τὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἢ καὶ ἐπισκόπου. Ἀπὸ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς μέχρι σήμερον ἐπικρατεῖ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μόνιμος καὶ σταθερὰ παράδοσις⁷⁶.

Ταῦτα, ἐνῶ ἐξηγοῦν διατὶ τὸ γυναικεῖον διακονικὸν λειτούργημα οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ δημιουργήσῃ δυνατότητα προαγωγῆς τῶν διακονισσῶν εἰς τοὺς βαθμοὺς τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ ἐπισκόπου, ὅμως οὐδόλως κατ' ἀρχὴν καὶ κατ' αἰτιώδη σχέσιν ὀδηγοῦν ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ διακόνισσαι δὲν ἀνήκον εἰς τὸν κλῆρον καὶ ὅτι ἡ χειροτονία των δὲν εἶχε μυστηριακὸν χαρακτῆρα ὅμοιον πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς χειροτονίας τοῦ διακόνου. «Ἐν τοιοῦτον ἐσφαλμένον συμπέρασμα ἔχει προβληθῆ ὑπὸ μερικῶν Ὁρθοδόξων, ὡς λ.χ. ὑπὸ τοῦ Nicolae Chitescu καὶ ὑπὸ τοῦ George Khodre. Ὁ πρῶτος ἔγραψεν, ὅτι αἱ διακόνισσαι «erhielten nicht die Diakonenweihe. Sie empfangen nur eine Segnung»⁷⁷. Ὁ δεῦτερος ἰσχυρίσθη, ὅτι «die Handauflegung (während der Diakonissenweihe) wird als einfache Segnung zu verstehen sein»⁷⁸.

Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος στηρίζεται εἰς τὸ λογικὸν σφάλμα τῆς τῶν «ἄρων τετράδος» (quaternio terminorum). Τὸ σφάλμα τοῦτο συνίσταται εἰς τὸ ὅτι παρουσιάζομεν κατὰ τὸν συλλογισμὸν ὡς συμπέρασμα κρίσιν σχηματιζομένην ἐκ δύο προκειμένων κρίσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ μέσος ὅρος δὲν εἶναι, ὡς θὰ ἔπρεπε, κοινός, ἀλλ' ἔχει διάφορον σημασίαν εἰς ἑκατέραν ἐξ αὐτῶν. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἀρνούμενοι, ὅτι ἡ χειροτονία τῆς διακονίσσης εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ διακόνου, συνδέουν καὶ συναρτοῦν εἰς τὴν συλλογιστικὴν των πορείαν τὴν ἔννοιαν τῆς χειροτονίας καὶ τοῦ κληρικοῦ λειτουργήματος μόνον πρὸς τοὺς βαθμοὺς τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ ἐπισκόπου, οἱ ὅποιοι τελοῦν μυστήρια καὶ τὴν Θ. Εὐχαριστίαν.

Οἱ προβάλλοντες τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτὸν λησμονοῦν, ὅτι ὄχι μόνον αἱ διακόνισσαι, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ διάκονοι, ἂν καὶ ἀναμφισβητήτως κατὰ τὴν ὀρθόδοξον κανονικὴν παράδοσιν ἀνήκουν εἰς τὸν ἀνώτερον κλῆρον, δὲν ἔχουν

76. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 66.

77. Nicolas Chitescu, Das Problem der Ordination der Frau, ἐν: Zur Frage der Ordination der Frau, ἐκδ. ὑπὸ τοῦ Ὀκουμενισchen Rat der Kirchen, Genf 1964, σ. 67.

78. George Khodre, Die Ordination der Frau, ἐν: Zur Frage der Ordination der Frau, σ. 74.

ἱερωσύνην πρὸς τέλεσιν μυστηρίων, ἀλλ' ἔχουν ἀναμφισβητήτως μυστηριακὴν διακονικὴν ἱερωσύνην, τοῦθ' ὅπερ κυρίως ἀποτελεῖ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν τοῦ διακονικοῦ βαθμοῦ. Τὸ ὅτι ἡ φράσις τοῦ ἁγίου Ἐπιφανείου «διακονισσῶν τάγμα ἐστὶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τὸ ἱερατεῦειν» οὐδὲν μαρτυρεῖ ἐναντίον τῆς κατατάξεως τῶν διακονισσῶν εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν καὶ τὸ ὅτι ὁ Ἐπιφάνειος, χρησιμοποιοῦν τὴν λέξιν «ἱερατεῦειν», ὑπονοεῖ μόνον τὸ τελεῖν τὴν Θ. Εὐχαριστίαν καὶ τὰ λοιπὰ μυστήρια, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἴδιος ἐκκλησιαστικὸς πατὴρ εἰς τὴν αὐτὴν παράγραφον ὑπομνησκει, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀναμφισβητήτως εἰς τὸν ἀνώτερον κλῆρον ἀνήκοντες διάκονοι δὲν τελοῦν τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας: «Καὶ γὰρ οὔτε διάκονοι ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ τάξει ἐπιστεύθησάν τι μυστήριον ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ μόνον διακονεῖν τὰ ἐπιτελούμενα»⁷⁹. Καὶ αἱ «Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ» τονίζουν: «Διάκονος οὐκ εὐλογεῖ, οὐ δίδωσιν εὐλογίαν, λαμβάνει δὲ παρὰ ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρου· οὐ β α π τ ἰ ζ ε ι, οὐ π ρ ο σ φ έ ρ ε ι, τοῦ δὲ ἐπισκόπου προσεγγόντος ἢ τοῦ πρεσβυτέρου, αὐτὸς ἐπιδίδωσι τῷ λαῷ, οὐχ ὡς ἱ ε ρ ε ὑ ς, ἀλλ' ὡς διακονούμενος (=διακονῶν) ἱερεῦσιν»⁸⁰. Καὶ ἡ «Διαθήκη» τονίζει, ὅτι ὁ διάκονος «*n o n a d s a c e r d o t i u m o r d i n a t u r, s e d a d m i n i s t e r i u m e p i s c o p i e t e c c l e s i a e*»⁸¹.

Ἡ μνημονευθεῖσα βυζαντινὴ τάξις τῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν ἔχει, ὡς εἴπομεν, ὅλα τὰ εἰδολογικὰ γνωρίσματα τῆς τάξεως τῆς χειροτονίας τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν. Εἰς τὴν τάξιν τῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν γίνεται μνεῖα τῆς θεραπευοῦσης τὰ ἀσθενῆ θείας Χάριτος καὶ ἀπευθύνεται ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου δέσις πρὸς τὸν Παντοδύναμον Θεόν, τὸν «οὐκ ἀνδράσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς γυναῖξι δωρησάμενον τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος», ἵνα καταπέμψῃ εἰς τὴν χειροτονουμένην τὴν «πλουσίαν δωρεάν» τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἵνα προσδεχθῇ ταύτην «ἐν τάξει λειτουργῶν».

Κατὰ τὴν «Διδασκαλίαν» ἡ διακόνισσα κατέχει λίαν τιμητικὴν θέσιν εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου, διότι εἰς αὐτὴν τονίζεται ὅτι οἱ διάκονοι καὶ αἱ διακόνισσαι ἀνήκουν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ λειτουργήμα, τὸ *ministerium diaconiae*, καὶ εἶναι ὡς μία ψυχὴ εἰς δύο σώματα⁸². Ἡ διακόνισσα ἀναφέρεται μετὰ τῶν λοιπῶν τάξεων τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, ἐφ' ὅσον παραλληλίζονται ὑπὸ τῆς «Διδασκαλίας» ὁ ἐπίσκοπος πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα, ὁ διάκονος πρὸς τὸν Χριστόν, ἡ διακόνισσα πρὸς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα καὶ οἱ πρεσβύτεροι πρὸς τοὺς ἀποστόλους: «*Hic locum Dei sequens sicuti Deus honoretur a vobis. Diaconus autem in typum Christi adstat; ergo diligatur a vobis. Dia-*

79. Ἐπιφανείου, ἐνθ' ἀνωτ., στ. 744-745.

80. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, βιβλ. Η', κεφ. κη', ἐν Migne Ἐ.Π. 1, 1124.

81. I g n. E p h r. R a h m a n i, ἐνθ' ἀνωτ., I, 38, σ. 93.

82. F. X. F u n k, μν. ξ., τόμ. 1, σσ. 212-214.

conissa vero in typum Sancti Spiritus honoretur a vobis. Presbyteri etiam in typum apostolorum spectentur a vobis...»⁸³. Καὶ εἰς τὰς «Ἀποστολικὰς Διαταγὰς», ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐξετάζεται «εἰς τίνος τύπον καὶ ἀξίαν ἕκαστος τῶν ἐν τῷ κλήρῳ τέτακται παρὰ Θεοῦ»⁸⁴, ἐπαναλαμβάνονται τὰ ὑπὸ τῆς «Διδασκαλίας» λεγόμενα: «Οὗτος ὁ (ἐπίσκοπος) ὑμῶν ἐπίγειος Θεὸς μετὰ Θεόν, ὃς ὀφείλει τῆς παρ' ὑμῶν τιμῆς ἀπολαύειν... Ὁ γὰρ ἐπίσκοπος προκαθεζέσθω ὑμῶν... Ὁ δὲ διάκονος τούτῳ παριστάσθω ὡς ὁ Χριστὸς τῷ Πατρὶ καὶ λειτουργεῖτω αὐτῷ ἐν πᾶσιν ἀμέμπτως, ὡς ὁ Χριστὸς, ἀφ' ἑαυτοῦ ποιῶν οὐδέν, τὰ ἀρεστὰ ποιεῖ τῷ Πατρὶ πάντοτε. Ἡ δὲ διάκονος εἰς τύπον τοῦ Ἁγ. Πνεύματος τετιμῆσθω ὑμῖν, μηδὲν ἄνευ τοῦ διακόνου πράττουσα ἢ φθεγγόμενη, ὡς οὐδὲ ὁ Παράκλητος ἀφ' ἑαυτοῦ τι λαλεῖ ἢ ποιεῖ, ἀλλὰ δοξάζων τὸν Χριστόν, περιμένει τὸ Ἐκεῖνου θέλημα· καὶ ὡς οὐκ ἔστιν εἰς τὸν Χριστόν πιστεῦσαι ἄνευ τῆς τοῦ Πνεύματος διδασκαλίας, οὕτως ἄνευ τῆς διακόνου μηδεμίᾳ προσίτω γυνὴ τῷ διακόνῳ ἢ τῷ ἐπισκόπῳ. Οἳ τε πρεσβύτεροι εἰς τύπον τῶν ἀποστόλων ὑμῖν νενομίσθωσαν, διδάσκαλοι ἔστωσαν θεογνωσίας...»⁸⁵.

Ἄλλη ἔνδειξις περὶ τῆς ἐν τῷ κλήρῳ κατατάξεως τῶν διακονισσῶν τυγχάνει τὸ γεγονός, ὅτι ἡ τάξις τῆς «χειροτονίας» αὐτῶν ἐν ταῖς «Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς» τάσσεται μετὰ τὴν τάξιν τῆς χειροτονίας τῶν διακόνων καὶ πρὸ τῆς τάξεως τῆς καθιερώσεως τοῦ ὑποδιακόνου. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ Βυζαντινὰ Εὐχολόγια.

Κατὰ τὴν «Διαθήκην τοῦ Κ. ἢ. Ι. Χ.» αἱ χῆραι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν διακονικὸν λειτουργήμα, ἀνήκουν εἰς τὸν κλῆρον καὶ τάσσονται πάντοτε μετὰ τὸν ἐπίσκοπον, πρεσβύτερον καὶ διάκονον καὶ πρὸ τοῦ ὑποδιακόνου καὶ τοῦ ἀναγνώστου. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς προσφορᾶς αἱ χῆραι-διακόνισσαι ἔχουν, κατὰ τὴν «Διαθήκην», θέσιν ἐντὸς τοῦ θυσιαστηρίου, ἰστάμεναι μετὰ τοὺς πρεσβυτέρους πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ ἔχουσαι θέσιν ἀνάλογον πρὸς τὴν τῶν διακόνων, οἱ ὁποῖοι ἴστανται πρὸς τὰ δεξιὰ: «Primus in medio consistat episcopus, et post ipsum immediate sistant presbyteri hic et inde, et post presbyteros, qui sunt in parte sinistra, sequantur proxime viduae, post presbyteros, qui sunt in parte dextera, stent diaconi, et post hos lectores, et post lectores hypodiaconi...»⁸⁶. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς Θείας Κοινωνίας αἱ διάκονοι-χῆραι κοινωνοῦν εὐθὺς μετὰ τοὺς διακόνους καὶ πρὸ τῶν ἀναγνωστῶν καὶ τῶν ὑποδιακόνων: «Suscipiat prius c l e r u s sequenti ordine: episco-

83. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 104, 6.

84. Ἀποστολικὰ Διαταγὰ, βιβλ. Β', κεφ. κστ', ἐν Migne Ἐ.Π. 1, 665-669.

85. Ἐνθ' ἄνωτ., 668.

86. I g n. E p h r. R a h m a n i, ἐνθ' ἄνωτ., I, 23, σσ. 35-37.

pus, dein presbyteri, postea diaconi, hinc viduae, tunc lectores, tunc hypodiaconi...»⁸⁷.

Ὅτι αἱ κεχειροτονημέναι διακόνισσαι ἀνήκουν εἰς τὸν κλῆρον μαρτυρεῖται σαφέστατα καὶ ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς νομοθεσίας τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ὁ Ἰουστινιάνειος κῶδιξ ποιεῖται περὶ αὐτῶν λόγον εἰς νομοθετικὰς διατάξεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὸν τίτλον «Περὶ ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν» (De episcopis et clericis)⁸⁸. Ἡ 6η Ἰουστινιάνειος Νεαρά ἔχει τὸν χαρακτηριστικὸν καὶ λίαν ἀποκαλυπτικὸν τίτλον: «Περὶ τοῦ πῶς δεῖ χειροτονεῖσθαι τοὺς ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἄρρενας καὶ θηλείας»⁸⁹. Ἡ 3η Ἰουστινιάνειος Νεαρά, ἥτις φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ τοῦ ὠρισμένου εἶναι τὸν ἀριθμὸν τῶν κληρικῶν τῆς ἀγιωτάτης μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς πανευδαίμονος (πόλεως)»⁹⁰, ὀρίζει ὅτι ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγ. Σοφίας πρέπει νὰ ὑπηρετοῦν 60 ἱερεῖς, 100 διακόνου, 40 διακόνισσαι («διακόνους δὲ ἄρρενας ἑκατὸν καὶ τεσσαράκοντα θηλείας»), 90 ὑποδιάκονοι, 110 ἀναγνώσται, 25 ψάλται. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν κληρικῶν τῆς ἀγίας Σοφίας ἀνέρχεται εἰς 425. Ἐκτὸς αὐτῶν ὑπηρετοῦν ἐν τῷ ναῷ τούτῳ 100 ὁστιάριοι⁹¹.

Τὸ Σύνταγμα κανόνων τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἀναφέρει ὅτι καὶ Νεαρά τις τοῦ Ἡρακλείου (610-614) τάσσει τὰς διακόνισσας εἰς τὸν κλῆρον καὶ ἐπαναλαμβάνει, ὅτι ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ πρέπει νὰ ὑπηρετοῦν 40 διακόνισσαι⁹².

Εἰς Ἱεροσολυμιτικὰ διπτύχα τῆς λειτουργίας τοῦ ἀγίου Ἰακώβου, ἀναγόμενα εἰς τὸν 12ον αἰῶνα, μνημονεύονται δις διακόνισσαι μεταξὺ διακόνων καὶ ὑποδιακόνων:

«Ἐπι ὑπὲρ πρεσβυτέρων, διακόνων, διακονισσῶν, ὑποδιακόνων, ἀναγνωστῶν, ἐρμηνευτῶν, ἐπορκιστῶν, ψαλτῶν, μοναζόντων». (Ἐπαναλαμβάνεται ἄλλην μίαν φορὰν)⁹³.

Πᾶσα διακόνισσα, ὑπαγομένη ἀμέσως ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον, ἐθεωρεῖτο ὡς ἐντεταλμένη αὐτοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ζῶη τῶν διακονισσῶν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν. Ἐκαλοῦντο «κανονικαί», διότι ἀκριβῶς ἀνῆκον εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν «κανόνα», δηλ. εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διατρεφο-

87. Αὐτόθι, σ. 47.

88. Corpus juris civilis, τόμ. 2: Codex Justinianus, ἐπιμελεία P. K r u e g e r, Βερολῖνον 1892, Liber primus, III.

89. Νεαρά 6η ἐν R. S c h o e l l - G. K r o l l, μν. ἔ., σ. 35.

90. Νεαρά 3η, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 18.

91. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 21.

92. Φ ω τ ῖ ο υ, Σύνταγμα κανόνων I, 30 ἐν Migne Ἐ.Π. 104, 556.

93. F. E. B r i g h t m a n, Liturgies Eastern and Western, τόμ. 1: Eastern Liturgies, Oxford 1896, σσ. 501 καὶ 502.

μένων κληρικῶν⁹⁴. Διὰ τοῦτο, ὡς μαρτυροῦν αἱ «'Αποστολικαὶ Διαταγαί», ἐλάμβανον καὶ τὸ ἀνάλογον μέρος ἐκ τῶν «περισσευουσῶν εὐλογιῶν», αἱ ὁποῖαι προωρίζοντο διὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς λειτουργούς⁹⁵.

Ἐπειδὴ ἡ διακόνισσα διὰ τῆς χειροτονίας αὐτῆς καθιεροῦται εἰς τὸν Θεόν, πρέπει νὰ τηρῆ κατὰ τὴν 6ην Ἰουστινιάνειον Νεαράν «τὸ ὀφειλόμενον τῇ ἱερωσύνῃ»⁹⁶ καὶ νὰ μένη ἀπολύτως ἀγνή. Εἰς περίπτωσιν γάμου αὐτῆς ἢ ἄλλης ἠθικῆς παρεκτροπῆς αἱ ποιναὶ, αἱ ὁποῖαι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας ἐπεβάλλοντο εἰς τὰς διακονίσσας καὶ τοὺς συνενόχους αὐτῶν, ἦσαν αὐστηρόταται. Κατὰ τὸν ιε' κανόνα τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἴκουμ. Συνόδου, ἡ διακόνισσα, «εἰ δεξαμένη τὴν χειροθεσίαν καὶ χρόνον τινὰ παραμείνασα τῇ λειτουργίᾳ ἑαυτὴν ἐπιδῶ γάμῳ, ὑβρίσασα τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν, ἡ τοιαύτη ἀναθεματικέσθω μετὰ τοῦ αὐτῇ συναφθέντος»⁹⁷. Ὁ 44ος κανὼν τοῦ Μ. Βασιλείου τονίζει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὰ ἐξῆς: «Ἡμεῖς οὖν τῆς διακόνου τὸ σῶμα, ὡς καθιερωμένον, οὐκ ἔτι ἐπιτρέπομεν ἐν χρήσει εἶναι σαρκικῆ»⁹⁸. Ἡ Ἰουστινιάνειος νομοθεσία ὑπῆρξεν ἔτι αὐστηροτέρα, διότι ἐμιμήθη τὴν ἀρχαίαν ρωμαϊκὴν νομοθεσίαν περὶ Ἐστιάδων, ἡ ὁποία ἐπέβαλλε τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς τὰς ἐξ αὐτῶν παραβαινούσας τὴν ὑπόσχεσιν τῆς ἀγνότητος⁹⁹. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ αὐστηρὰ πολιτικὴ νομοθεσία ἐγκατελείφθη καὶ ἐλησμονήθη. Αἱ παρεκτρεπόμεναι διακόνισσαι ἐκρίνοντο ἐπιεικέστερον καὶ ἐπὶ τὸ φιλάνθρωπότερον. Ἡ 32α Νεαρὰ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ὀρίζει, ὅτι «οἱ... ταῖς διακονίσσασιν ἐνασελγαίνοντες, ὡς τὴν νύμφην Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἐνουβρίζοντες, ρινοκοπείσθωσαν αὐτοὶ τε καὶ (ἐκεῖναι) αἷς οὗτοι συνεφθάρησαν»¹⁰⁰.

Αἱ διακόνισσαι ἀπέλαυον μεγάλης ἐκτιμῆσεως καὶ προσεφωνοῦντο κατὰ τὰς περιστάσεις ὡς «δέσποινα», «αἰδεσιμώταται», «θεοφιλέσταται», «τιμιώταται», «εὐλαβέσταται». Ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὰς διακονίσσας ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πλεῖσται ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ καὶ ἐνίοτε καὶ ναοὶ ἀφιερῶντο εἰς διακονίσσας. Ἡ Ἱστορία διέσωσε πολλὰ σχετικῶς ὀνόματα διακονισσῶν¹⁰¹.

94. Νεαρὰ 3η (προοίμιον) ἐν R. Schoell - G. Kroll, μν. ξ., σσ. 18 ἐξ.

95. Ἐποστολικαὶ Διαταγαί, βιβλ. Η', κεφ. λα', ἐν Migne Ἐ.Π. 1, 1128.

96. Νεαρὰ 6η, κεφ. ιστ' ἐν R. Schoell - G. Kroll, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 44-45.

97. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 54.

98. Μ. Βασιλείου, Ἐπ. 199η Ἀμφιλοχίῳ περὶ κανόνων, καν. μδ', Migne Ἐ.Π. 32, 729. Ἀ. Ἀλιβιζάτου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 373.

99. Βλ. ὑποσημ. 96.

100. Ματθαίου Βλαστάρεως, ἐνθ' ἄνωτ., Migne Ἐ.Π. 144, 1172.

101. Λεπτομερείας ἰδὲ σχετικῶς ἐν: Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 76-77.

4. Οἱ τομεῖς τῆς ἐργασίας τῶν διακονισσῶν¹⁰².

α') Εἷς τῶν σπουδαιότερων τομέων τῆς ἐργασίας τῶν διακονισσῶν ἦτο ἡ ἀσκησις τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης. Αὐταὶ ἦσαν οἱ ἄγγελοι τοῦ ἐλέους καὶ αἱ ἐπισκέπτριαὶ ἀδελφαὶ τῶν ἀσθενῶν, θλιβομένων καὶ ἐνδεῶν γυναικῶν. Διενήργουν τὴν φιλοξενίαν τῶν γυναικῶν. Τὸ φιλανθρωπικόν των ἔργον ἠσκειῖτο ἐν συνεργασίᾳ πάντοτε μετὰ τοῦ ἐπισκόπου, τὸν ὅποιον αὐταὶ ἀντιπροσώπευον εἰς τὰς τάξεις τοῦ γυναικείου φύλου. Αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ παραγγέλλουν εἰς τοὺς διακόνους καὶ τὰς διακονίσσας τὰ ἐξῆς: «Χρῆ οὖν ὑμᾶς ἐπισκέπτεσθαι πάντας τοὺς δεομένους ἐπισκέψεως· καὶ περὶ τῶν θλιβομένων ἀναγγέλλετε τῷ ἐπισκόπῳ ὑμῶν· ψυχὴ γὰρ αὐτοῦ καὶ αἴσθησις εἶναι ὀφείλετε· εὐσκυλτοὶ καὶ εὐήκοοι εἰς πάντα ὄντες αὐτῷ, ὡς ἐπισκόπῳ ὑμῶν καὶ πατρὶ καὶ διδασκάλῳ»¹⁰³.

β') Σπουδαῖος τομεὺς τῆς ἐργασίας τῶν διακονισσῶν ἦτο ἡ ἐν τῷ γυναικείῳ κόσμῳ ἱεραποστολική, κατηχητικὴ καὶ διδακτικὴ ἐργασία. Αὐταὶ ἀφ' ἐνὸς προσείλκουν πολλὰς ἐκ τῶν ἐθνικῶν γυναικῶν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀφ' ἐτέρου διενήργουν τὴν κατήχησιν τῶν θηλειῶν κατηχουμένων, διδάσκουσαι εἰς αὐτὰς τὰς ἀληθείας τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, τὸν τρόπον τῆς ἀποκρίσεως εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ βαπτίσματος, ὡς καὶ τοὺς κανόνας τῆς πρὸ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς μετ' αὐτὸ χριστιανικῆς συμπεριφορᾶς, καὶ ἐκ τρίτου ἐδίδασκον καὶ ἐνουθέτουν πολλακίς τὰς βεβαπτισμένας γυναῖκας εἴτε καθ' ὁμάδας εἴτε ἀτομικῶς ἐπὶ ζητημάτων, ἀναφερομένων ὅτε μὲν εἰς τὴν ἀτομικὴν ἢ οἰκογενειακὴν ἢ κοινωνικὴν ζωὴν τῆς γυναικός, ὅτε δὲ εἰς τὰ καθήκοντα μιᾶς ἀφιερωμένης εἰς τὸν Θεὸν γυναικός. Ὡσαύτως αἱ διακόνισσαι ἀνελάμβανον τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ὀρφανῶν καὶ ἐνόησαν τὴν διδασκαλίαν καὶ κατήχησιν καὶ ἀρρένων παιδίων καὶ νέων¹⁰⁴.

γ') Αἱ διακόνισσαι εἰς πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἀπετέλουν τὸν συνδετικὸν κρίκον μετὰ τῶν κληρικῶν καὶ τῶν χριστιανῶν γυναικῶν, ὀδηγοῦσαι ταύτας πρὸς ἐκείνους. «Ἄνευ τῆς διακόνου, —ὀρίζουν αἱ Ἀποστ. Διαταγαί—, μηδεμίαν προσίτω γυνὴ τῷ διακόνῳ ἢ τῷ ἐπισκόπῳ»¹⁰⁵. Αἱ διακόνισσαι μετέφερον τὰς παραγγελίας τοῦ ἐπισκόπου πρὸς τὰς χριστιανὰς γυναῖκας, πρὸς τὰς ὁποίας δὲν ἠδύνατο νὰ σταλῇ ὁ διάκονος διὰ λόγους εὐπρεπειᾶς ἢ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ σκανδαλισμοῦ τῶν ἐθνικῶν. Αἱ «Ἀποστολ. Διαταγαί», ἐπαναλαμβάνουσαι σχετικὴν διάταξιν τῆς «Διδασκαλίας»,

102. Πρβλ. αὐτόθι, σσ. 78 ἐξ.

103. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, βιβλ. Γ', κεφ. ιθ', ἐν Migne 'E. II. 1, 804.

104. Εὐ ἀ γ ἐ λ ο υ Δ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 79-80.

105. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, βιβλ. Β', κεφ. κστ', ἐν Migne 'E. II. 1, 665-669.

λίαις), παραγγέλλουν: «Ὁ ἐπίσκοπε, ... ἔστι γάρ, ὅποταν ἔν τισιν οἰκίαις ἄνδρα διάκονον ἐν γυναιξίν οὐ δύνασαι πέμπειν διὰ τοὺς ἀπίστους, ἀποστελεῖς οὖν γυναῖκα διάκονον, διὰ τὰς τῶν φαύλων διανοίας»¹⁰⁶.

δ') Κύριον καθῆκον τῶν διακονισσῶν ἦτο ἡ γενικὴ ἐπίβλεψις τῶν χριστιανῶν γυναικῶν, ἡ ὁποία ἤσκειτο οὐ μόνον ἐν τῷ ναῷ, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, ὅποτε συνεδυάζετο μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐξατομικεύσεως τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου δι' ἐπισκέψεων κατ' οἶκον. Ἐνίοτε αἱ διακόνισσαι ἐγίνοντο «ἀνάδοχοι» ἢ πνευματικαὶ («μητέρες») (matres spirituales) τῶν βαπτιζομένων γυναικῶν. Αἱ διακόνισσαι εἶχον ἐπίσης τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν παρθένων καὶ «ἐκκλησιαστικῶν χηρῶν». Ἐξέχουσαι διακόνισσαι διηθύθουν «οἴκους παρθένων» ἢ «παρθενῶνας», ὡς καὶ τοὺς «οἴκους τῶν διακονισσῶν», οἱ ὅποιοι ὑπῆρχον πλησίον τῶν μεγάλων ναῶν¹⁰⁷.

ε') Πλεῖσται διακόνισσαι ἤσκουν τὰ καθήκοντά των εἰς τὰ μοναστήρια. Συχνάκις μεγαλοσχήμενες μοναχαὶ ἢ ἡγούμεναι ἐχειροτονοῦντο διακόνισσαι. Καὶ ἀντιστρόφως διακόνισσαι ἐγίνοντο ἡγούμεναι. Ἡ ἁγία Ὀλυμπιάς λ.χ. ἦτο ἡγουμένη τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει —παρὰ τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας— ἰδρυθέντος ὑπ' αὐτῆς μοναστηρίου¹⁰⁸. Καὶ εἰς τὴν Δύσιν εἶναι συχνὴ ἡ μνεῖα τῆς διακονίσσης-ἡγουμένης (diacona-abbatissa ἢ diaconissa-abbatissa)¹⁰⁹.

στ') Κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας αἱ διακόνισσαι ἐπώπτευον τὰς ἐκκλησιαζομένας γυναῖκας, ἔδιδον τὸ σύνθημα τῆς συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν εἰς τὸ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ «ὑποβάλλειν» τοῦ ἐκκλησιάσματος καὶ εἰς τὸ «φίλημα τῆς εἰρήνης»¹¹⁰. Ἐπίσης ἀναμφιβόλως εἰσῆρχοντο εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα. Κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης, ἡ Μακρίνα «ταῖς μυστικαῖς ὑπηρεσίαις τὰς χεῖρας ἑαυτῆς ἔχρισεν»¹¹¹. Ἡ «Διαθήκη» μαρτυρεῖ, ὅτι κατὰ τὴν προσκομιδὴν αἱ διακονικὸν ἀξίωμα ἔχουσαι χῆραι ἴσταντο ἐν τῷ ἱερῷ βήματι πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ ἐπισκόπου μετὰ τοὺς πρεσβυτέρους¹¹². Κατὰ τὴν 6ην Ἰουστινιάνειον Νεαράν ἐπετρέπετο εἰς τὰς διακονίσσας «τοῖς τε προσκυνητοῖς ὑπηρετεῖσθαι βαπτίσμασι, τοῖς τε ἄλλοις παρεῖναι τοῖς ἀπορρήτοις, ἅπερ ἐν τοῖς σεβασμιωτάτοις μυστηρίοις δι' αὐτῶν εἴωθε πράτ-

106. Ἀποστολικὰ Διαταγαί, βιβλ. Γ', κεφ. ιε', ἐν Migne Ἐ.Π. 1, 796-797.

107. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 81-82.

108. Βίος ἦτοι πολιτεία καὶ πράξεις τῆς ... Ὀλυμπιάδος, διακόνου ..., Analecta Bollandiana, τόμ. 15, Bruxelles 1896, σσ. 400-423.

109. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, αὐτόθι, σσ. 82-83.

110. Αὐτόθι, σ. 84-85.

111. Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς τὸν βίον τῆς ὁσίας Μακρίνης, Migne Ἐ.Π. 46, 992.

112. Ign. Ephr. Rahmani, μν. ε., I, 23, σσ. 35-37.

τεσθαι)¹¹³. Κατὰ τὸν Ματθαῖον Βλάσταριν, ἐπετρέπετο εἰς τὰς διακονίσσας οὐ μόνον ἡ εἴσοδος εἰς τὸ ἱερὸν θυσιαστήριον, ἀλλὰ καὶ τὸ «τὰ τῶν διακόνων ἀνδρῶν παραπλησίως μετιέναι»¹¹⁴. Παρὰ ταῦτα, αἱ μαρτυρίαι αὐταὶ δεικνύουσαι ἀπλῶς, ὅτι ἡ τάξις τῶν διακονισσῶν εἶχε πολλὰ δικαιώματα, οὐδὲν ὡς δύνανται νὰ στηρίξουν ἐνδεχομένην ὑπόθεσιν, ὅτι αἱ διακόνισσαι, ὡς οἱ διάκονοι, διηκόνουν ἐνεργῶς παρὰ τῷ ἱερῷ θυσιαστηρίῳ κατὰ τὴν τελεσιουργίαν τῆς ἀναιμάκτου θυσίας. Διὰ τοῦτο ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις λέγει πάλιν σχετικῶς: «Γυναῖκα δὲ τῆς ἱεράς καὶ ἀναιμάκτου γίνεσθαι θυσίας διάκονον οὐ μοι δοκεῖ τὸ πιθανὸν ἔχειν»¹¹⁵. Εἰς τὰ μοναστήρια φαίνεται ὅτι ἤτο δυνατόν νὰ ἀναγινώσκουν ἀποστολικὰς καὶ εὐαγγελικὰς περικοπὰς, παρακλήσεις κ.τ.τ.

ζ') Σημαντικὴ ἦτο ἡ ὑπηρεσία τῶν διακονισσῶν κατὰ τὴν τελεσιουργίαν τοῦ βαπτίσματος. Κατὰ τὰς «Ἀποστολ. Διαταγὰς», ἡ διακόνισσα βοηθεῖ αὐτοῖς πρεσβυτέροις ἐν τῷ βαπτίζεσθαι τὰς γυναῖκας διὰ τὸ εὐπρεπές)¹¹⁶. Ἐπειδὴ ἀφ' ἑνὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ δὲν εἶχεν ἐπικρατήσει ὁ νηπιοβαπτισμὸς καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν βάπτισιν τῶν ἐνηλίκων τὸ σῶμα κατεδύετο εἰς τὸ ὕδωρ εἰς κατάστασιν γυμνότητος, διὰ τοῦτο ἡ παρουσία τῶν διακονισσῶν κατὰ τὸ βάπτισμα τῶν γυναικῶν ἦτο ἀναγκαία, ἵνα τελεσιουργῆται τὸ ἱερὸν μυστήριον μετὰ πάσης εὐπρεπείας καὶ κοσμιότητος καὶ ἵνα ἀποφεύγεται ὁ σκανδαλισμὸς τῶν συνειδήσεων οὐ μόνον τῶν ἐθνικῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν τελούντων τὸ βάπτισμα κληρικῶν. Κατὰ τὸν Ἐπιφάνειον, τὸ τάγμα τῶν διακονισσῶν εἶναι ἀπαραίτητον «ἐνεκεν σεμνότητος τοῦ γυναικείου γένους καὶ ὅτε γυμνωθεῖ τὸ σῶμα γυναίου, ἵνα μὴ ὑπὸ ἀνδρῶν ἱεουργούντων θεαθεῖται, ἀλλ' ὑπὸ τῆς διακονίσσης...»¹¹⁷. Ὡς ἔλεγεν ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις, αἱ διακόνισσαι «ταῖς βαπτιζομέναις τῶν γυναικῶν ὑπηρετοῦν, ἀνδρῶν ὀφθαλμῶν οὐ θεμιτὸν ὄν, γυμνουμένας ταύτας ὁρᾶσθαι, ὑπεράκμους ἤδη βαπτιζομένας»¹¹⁸.

Ἡ διακόνισσα ἐβοήθει πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐνδυσιν καὶ ἐκδυσιν τῶν βαπτιζομένων γυναικῶν καὶ διενήργει τὴν διὰ τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου καὶ τοῦ ἁγίου μύρου ἐπίχρισιν τοῦ σώματος τῆς βαπτιζομένης, τοῦ λειτουργοῦ χρίοντος μόνον τὸ μέτωπον αὐτῆς¹¹⁹. Μετὰ τὴν ἐν τῷ ὕδατι τριττὴν κατάδυσιν,

113. Νεαρά 6η, κεφ. ιδ', ἐν R. Schoell - G. Kroll, μν. ξ., σ. 44.

114. Ματθαίου Βλαστάρεως, Σύνταγμα ..., Migne 'E.Π. 104, 1173.

115. Αὐτόθι.

116. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, βιβλ. Η', κεφ. κη', ἐν Migne 'E.Π. 1, 1125.

117. Ἐπιφανείου, Κατὰ ἀιρέσεων, Migne 'E.Π. 42, 744-745.

118. Ματθαίου Βλαστάρεως, ἐνθ' ἀνωτ.

119. Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς «ἐν τῷ φωτίζεσθαι γυναῖκας, ὁ διάκονος χρίσει μὲν μόνον τὸ μέτωπον αὐτῶν τῷ ἁγίῳ ἐλαίῳ καὶ μετ' αὐτὸν ἡ διάκονος ἀλείψει αὐτάς· οὐ γὰρ ἀνάγκη τὰς γυναῖκας ὑπ' ἀνδρὸς κατοπτρεύεσθαι» (βιβλ. Γ', κεφ. ιε', ἐν Migne 'E.Π. 1, 716-797).

«τὸν μὲν ἄνδρα ὑποδεχέσθω ὁ διάκονος, τὴν δὲ γυναῖκα ἢ διάκονος, ὅπως σεμνοπρεπῶς ἢ μετὰδοσις τῆς ἀθραύστου σφραγίδος γένηται»¹²⁰.

η') Ἐτερος τομεὺς τῆς τελετουργικῆς ἐργασίας τῶν διακονισσῶν ἦτο ἢ μεταφορὰ καὶ μετὰδοσις τῆς θείας Κοινωνίας εἰς τὰς ἀσθενεῖς γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἠδύναντο νὰ μεταβοῦν εἰς τὸν νάον¹²¹.

θ') Αἱ διακόνισσαι φαίνεται ὅτι ἐλάμβανον ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸ «σαβάνωμα», τὴν διακόσμησιν, τὴν κηδείαν καὶ τὸν ἐνταφιασμὸν τῶν νεκρῶν χριστιανῶν γυναικῶν¹²².

ι') Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται προφανές, ὅτι ἡ χειροτονία τῶν διακονισσῶν καθίστα ταύτας ἰκανάς, ὅπως συμμετέχουν εἰς τὸ παρὰ τῷ γυναικείῳ ἰδίως κόσμῳ ἔργον τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἱεραποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας. Αἱ διακόνισσαι, ἐκπροσωποῦσαι εἰς τὴν διακονικὴν αὐτῶν ἐργασίαν τὸν ἐπίσκοπον, ἦσαν σπουδαιότατα ὄργανα τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου, ὑποβοηθοῦσαι τὸν συνδυασμὸν τῆς ἐξατομικεύσεως καὶ τῆς συγκεντρώσεως τοῦ καθ' ὅλου ἱεραποστολικοῦ ἔργου. Ἡ γυναικεία διακονία, ἀφορῶσα πρὸ πάντων εἰς τὰς γυναῖκας, δὲν ἀπέκλειε καὶ τὰς πρὸς ἄρρενας ὑπηρεσίας, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ Κύριος εἶχε διακονηθῆ ὑπὸ γυναικῶν.

Ἐκτὸς τῶν μνημονευθεισῶν πτυχῶν καὶ ἐκφάνσεων τῆς γυναικείας διακονίας, αἱ ὁποῖαι μόνον ἐν μέρει ἐταυτίζοντο πρὸς τοὺς τομεῖς τῆς ἐργασίας τοῦ διακόνου, πιθανώτατα θὰ ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι ἐκδηλώσεις αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἄγνωστοι εἰς ἡμᾶς. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Σωτῆρα, ἢ ὁποῖα πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἐλαττήριον τῆς δράσεως τῶν διακονισσῶν, ἀσφαλῶς θὰ ὠδήγει ταύτας εἰς τὴν ἐξεύρεσιν νέων τρόπων ἐκφράσεως καὶ ἀκτινοβολίας.

5. Συμπεράσματα - Δεοντολογικαὶ σκέψεις.

Τὰ ἐν τοῖς πρόσθεν λεχθέντα ὀδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ χειροτονία τῶν διακονισσῶν ἦτο τὸ μοναδικὸν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἶδος χειροτονίας γυναικῶν, διὰ τῆς ὁποίας ἐδημιουργεῖτο ὁ μοναδικὸς βαθμὸς τοῦ γυναικείου κλήρου καὶ ἡ μοναδικὴ τάξις αὐτοῦ, δηλαδὴ ὁ βαθμὸς καὶ ἡ τάξις τῶν διακονισσῶν. Ἡ χειροτονία τῶν διακονισσῶν, παρὰ τὰς λειτουργικὰς αὐτῆς ὁμοιότητας πρὸς τὴν χειροτονίαν τοῦ διακόνου, εἶχεν —ἐν συγκρίσει πρὸς ταύτην— ἰδιότυπὸν πως (*suī generis*) χαρακτῆρα, διότι δὲν ἐσήμαινε προαγωγὴν τῶν χειροτονουμένων ἐκ τυχὸν κατωτέρων βαθμῶν (λ.χ. ὑποδιακόνου), οὔτε παρεῖχεν εἰς αὐτὰς δικαίωματα δι' ἄνοδον εἰς τοὺς βαθμοὺς τοῦ πρεσβυτέρου ἢ

120. Αὐτόθι, κεφ. ιστ', ἐν Migne 'Ε.Π. 1, 797.

121. Λεπτομερείας ἰδὲ ἐν Εὐ α γ γ έ λ ο υ Δ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 91-92.

122. Αὐτόθι, σ. 92.

τοῦ ἐπισκόπου. Αἱ διακόνισσαι δὲν ἠδύναντο νὰ διεκδικήσουν πρεσβυτερικὰ ἢ ἐπισκοπικὰ καθήκοντα.

Αἱ διακόνισσαι, ὑπερέχουσαι τοῦ κατωτέρου κλήρου, ὁσάκις συναριθμοῦνται μετὰ τῶν ἀνδρῶν κληρικῶν, κατὰ κανόνα κατατάσσονται ἀορίστως μεταξὺ διακόνων καὶ ὑποδιακόνων, ἰστάμεναι ὑπὸ τοὺς διακόνους ἢ μετὰ τῶν διακόνων.

Ἐναβίωσις τοῦ θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὑπάρχει σήμερον ὑπὸ νέαν μορφήν εἰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας, εἰς τοὺς Ἄγγλικανούς, εἰς τοὺς Παλαιοκαθολικούς καὶ εἰς Ἀνατολικὰς ἐκκλησίας.

Ἡ ἀναζωπύρησις καὶ ἀναδιοργάνωσις τοῦ θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν ἐν τῇ καθ' ὄλου Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ οὐδὲν ὀλίγον δύναται νὰ προσκόψῃ εἰς κανονικὰς δυσχερείας, διότι ὁ θεσμὸς οὗτος ὑφίσταται δυνάμει μέχρι σήμερον, ἀναγνωριζόμενος ὑπὸ τριῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ μὴ καταργηθεὶς ὑπὸ μεταγενεστέρας αὐθεντικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀποφάσεως. Δείγματα χειροτονίας διακονισσῶν ὑπάρχουν ἄλλως τε μέχρι τῆς σήμερον εἰς ἑλληνικὰ μοναστήρια. Τὸ παράδειγμα τοῦ ἁγίου Νεκταρίου, ὁ ὁποῖος ἐχειροτόνησε διακονίσσας, ἠκολούθησαν καὶ σημερινοὶ Ἱεράρχαι. Εἰς τὸν αἰῶνά μας γενικῶς διαπιστοῦται ὁλονὲν καὶ περισσότερον ἢ νοσταλγία πρὸς ἀναζωπύρησιν τοῦ θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν. Τοιαύτη νοσταλγία ἐξεδηλώθη λ.χ. τῷ 1906 εἰς προσυνοδικὰς ἐπιτροπὰς τῆς πανρωσικῆς συνόδου καὶ ἐν Ἑλλάδι διὰ τῆς ἰδρύσεως —ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος— τῆς «Σχολῆς διακονισσῶν», ἡ ὁποία, ὡς μὴ ὠφελε, περιῆλθεν εἰς τὸ Κράτος καὶ ἐξειλίχθη εἰς ἀπλὴν Σχολὴν κοινωνικῶν λειτουργιῶν. Ὡς προπαρασκευαστικὴ διὰ τὴν «Σχολὴν διακονισσῶν» ἤτο ἡ κατὰ τὰ ἀκαδημαϊκὰ ἔτη 1951-1952 καὶ 1952-1953 γενομένη ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Ἱ. Ναῶ Χρυσοσπηλαιωτίσεως σειρά μαθημάτων γυναικειᾶς διακονίας, τὴν ὁποίαν διωργάνωσεν ἡ «Ἀποστολικὴ Διακονία» διὰ τὰς φοιτητριάς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ δι' ἄλλας νεάνιδας, ἐχούσας ἱεραποστολικὰ ἰδεώδη. Εἰς τὴν Σχολὴν ταύτην, ἥτις ἐλειτούργει ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἀειμνήστου τότε ἀρχιμ. καὶ μετέπειτα Μητροπολίτου Κίτρους Βαρνάβα, πρῶτοι διδάξαντες ὑπῆρξαν οἱ θεολόγοι Χαρίκλεια καὶ Εὐάγγελος Θεοδώρου.

Τὴν 21ην Μαΐου 1952 αἱ σπουδάστριαι τῆς Σχολῆς, κατὰ τὴν διάρκειαν ἡμερησίας ἐκδρομῆς των εἰς τὴν Ἱ. Μονὴν Φανερωμένης Σαλαμῖνος, ὁμοφώνως ἀπεφάσισαν τὴν σύστασιν «Συνδέσμου φίλων τοῦ θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν». Ἡ «Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», πρὸς προώθησιν τῆς ἰδέας τῆς ἀναζωπυρήσεως τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ, ἤδη τὸ 1949 εἶχεν ἐκδώσει τὸ βιβλίον: Εὐάγγ. Θεοδώρου, Ἡρωῖδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης— Αἱ διακόνισσαι διὰ τῶν αἰώνων, Ἀθῆναι, 1949. Ὡσαύτως διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἡ «Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» τῷ 1961 εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Οἰκοδόμοι πολιτισμοῦ» Τρίτην Σειρὰν Μαθημάτων τοῦ Ἀνω-

τέρου Κατηχητικοῦ Σχολείου περιέλαβε διὰ τὰ Ἀνώτερα Κατηχητικά Σχολεῖα Θελέων εἰδικὰ μαθήματα, ἀναφερόμενα ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν τάξιν τῶν διακονισσῶν τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸν θεσμόν τῶν διακονισσῶν ἐν ταῖς προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις τῶν νεωτέρων χρόνων (σσ. 385-399 καὶ 400-413). Εἰς τὴν προώθησιν τῆς ιδέας ταύτης συνεβάλετο καὶ τὸ μάθημα τῆς «Ἱστορίας καὶ Θεωρίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνικῆς διακονίας», τὸ ὁποῖον ἐδιδάσκετο παλαιότερον ἐν τῷ Τμήματι Κοινωνικῆς Διακονίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐν τῷ Ποιμαντικῷ Τμήματι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Πρέπει ὡσαύτως νὰ μνημονεῦθῃ ἡ σχετικὴ συμβολὴ πανορθόδοξων διασκέψεων (λ.χ. ἐν Etchmiadzin-Erevan τῆς Σοβιετικῆς Ἀρμενίας, ἐν τῇ ἰ. μονῇ Agarja Ρουμανίας).

Διὰ τὴν ἀναζωογόνησιν τοῦ δυνάμει ὑφισταμένου θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ προβληθῇ πρὸ πάντων τὸ ἰδεῶδες τῆς γυναικειᾶς διακονίας τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ποτὲ δὲν πρέπει νὰ παραθεωρηθοῦν καὶ τὰ ἐκλεκτὰ στοιχεῖα τοῦ ἑτεροδόξου γυναικειοῦ διακονικοῦ ἔργου, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἀτμόσφαιραν καὶ εἰς τὰς συγκεκριμένας σημερινὰς συνθήκας τῶν ὀρθόδοξων ἐνοριῶν. Εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν δὲν πρέπει νὰ ἀγνοηθοῦν ἡ σύγχρονος κοινωνικὴ καὶ πολιτισμικὴ πραγματικότης καὶ αἱ σημεριναὶ ἀνάγκαι καὶ προοπτικαὶ τοῦ γυναικειοῦ φύλου. Πρὸς τὸ τελευταῖον αὐτὸ σημεῖον συναρτᾶται καὶ τὸ ζήτημα, ἐὰν αἱ διακόνισσαι θὰ εἶναι μόνον ἄγαμοι ἢ χῆραι, ἢ ἐὰν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ ἔγγαμοι, ζῶσαι ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ των. Ἐπίσης θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μελετηθῇ τὸ ζήτημα τῆς ἰδρύσεως τάξεως δοκίμων ἢ λαϊκῶν διακονισσῶν. Ἡ εἴσοδος εἰς τὴν τάξιν ταύτην θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ γίνεται καὶ διὰ καθιερωτικῆς εὐχῆς πρὸ τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ἰσοδυνάμου πρὸς τὰς εὐχὰς τῶν κατωτέρων χειροθεσιῶν. Ἡ εὐχὴ αὕτη θὰ ἀπηγγέλλετο ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἐνώπιον λατρευτικῆς συνάξεως. Βεβαίως ἐν τοῖς Ὀρθόδοξοις Βυζαντινοῖς Εὐχολογίοις δὲν ὑπάρχει εὐχὴ κατωτέρας χειροθεσίας διακονίσσης. Ἄλλ' ἐὰν ὑπάρχη τὸ μεῖζον τῆς ἀνωτέρας χειροτονίας, τί ἐμποδίζει νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ τὸ ἔλασσον τῆς κατωτέρας χειροθεσίας; Ἐξ ἄλλου θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἄμεσος ἐξάρτησις τῶν δοκίμων ἢ λαϊκῶν αὐτῶν διακονισσῶν ἐκ τοῦ ἐπισκόπου, ὡς καὶ συνεργασία αὐτῶν μετὰ τῶν ἱερέων.

Ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀναβίωσιν τῆς ἀνωτέρας χειροτονίας τῶν διακονισσῶν θὰ διηνοίγετο εὐκολώτερον, ἐὰν ἀπεφασίζετο νὰ χειροτονηθοῦν κατ' ἀρχὰς ὡς διακόνισσαι πολλαὶ ἐκλεκταὶ μοναχαί, ἀφοῦ προηγουμένως αὐταὶ δεχθοῦν εἰδικὴν σεμιναριακὴν καθοδήγησιν.

6. Ἐπίλογος.

Ὡς ἐπίλογον τῆς εἰσηγήσεώς μου παραθέτω τὰ ἐξῆς, τὰ ὅποια ἐτόνισα τὸ 1986 ἐν εἰσηγήσει μου εἰς τὸ συνέδριον τῆς Katholischen Akademie Freiburg, τὸ ὅποϊον εἶχεν ὡς θέμα του τὸ ἐρώτημα: «Warum Keine Ordination der Frau?»¹²³. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων εἶπα: «Die Geschichte des Diakonissenamtes und der Diakonissenordination in der byzantinischen Kirche und in allen Ostkirchen kann uns helfen, die richtige Einstellung zu der Frage der Ordination von Frauen zu finden. Diese Kirchen, genauso wie die Alte Kirche, hatten als erstes Kriterium eine ekklesiologische Auffassung, die immer unter Berücksichtigung der jeweiligen Situation mit der personalen Fürsorge verbunden war. Infolge dessen ist die Frage nach der Ordination der Frau in erster Linie eine Frage der Ekklesiologie, die auf die Erbauung der Kirche hinzielt, und erst in zweiter und dritter Linie eine Frage der Biologie, der Psychologie, der Soziologie, der Ethik, der Frauenbewegung, des Feminismus»¹²⁴.

Ὡσαύτως προσέθεσα τὰ ἐξῆς: «Die eventuelle Wiederbelebung der griechisch - orthodoxen Ordination der Diakonissen in der Orthodoxie und in den anderen Kirchen könnte Erfahrung und neue pastorale Aspekte schaffen, damit auch die in der christlichen Ökumene vermittelnde Stellungnahme der gesamten orthodoxen Kirche gegenüber der Frage der Ordination und des Priestertums der Frau eine allseitige Begründung und Formulierung finden kann»¹²⁵.

123. Evangelos D. Theodorou, Die Tradition der Orthodoxen Kirche in Bezug auf die Frauenordination, ἐν τῷ ὑπὸ τῆς Katholischen Akademie Freiburg ἐκδοθέντι τόμῳ: Warum keine Ordination der Frau? Unterschiedliche Einstellungen in den christlichen Kirchen (ἐπιμελεία τῶν Elisabeth G ö s s m a n n καὶ Dietmar B a d e r), München - Zürich 1987, σσ. 26-49.

124. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 40. Ἐν νεοελληνικῇ μεταφράσει ἡ περικοπὴ θὰ εἶχεν ὡς ἐξῆς: «Ἡ Ἱστορία τοῦ λειτουργήματος τῶν διακονισσῶν καὶ τῆς χειροτονίας τῶν διακονισσῶν ἐν τῇ Βυζαντινῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν πάσαις ταῖς Ἀνατολικαῖς Ἐκκλησίαις δύναται νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς νὰ εὐρωμεν τὴν ὀρθὴν στάσιν ἐναντι τοῦ ζητήματος τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν. Αἱ Ἐκκλησίαι αὗται, ἀκριβῶς ὡς ἡ Ἀρχαία Ἐκκλησία, εἶχον ὡς πρῶτον κριτήριον ἐκκλησιολογικὴν ἀντίληψιν, ἡ ὅποια, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὴν ἐκάστοτε κατάστασιν, συνεδιάζετο μετὰ τῆς προσωπικῆς (ποιμαντικῆς) φροντίδος. Ἐπομένως τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν εἶναι πρωτίτως ζήτημα τῆς Ἐκκλησιολογίας, ἥτις ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μόνον κατὰ δεύτερον καὶ τρίτον λόγον εἶναι ζήτημα τῆς Βιολογίας, τῆς Ψυχολογίας, τῆς Κοινωνιολογίας, τῆς Ἡθικῆς, τῆς κινήσεως τῶν γυναικῶν, τοῦ Φεμινισμοῦ».

125. Αὐτόθι, σσ. 43-43. Ἐν νεοελληνικῇ μεταφράσει ἡ περικοπὴ θὰ εἶχεν ὡς ἐξῆς: «Ἡ ἐνδεχομένη ἀναζωογόνησις τῆς Χειροτονίας τῶν Διακονισσῶν εἰς τὰς Ὁρθοδόξους, ὡς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς Ἐκκλησίας, θὰ ἡδύνατο νὰ δημιουργήσῃ ἐμπειρίαν καὶ νέας ποιμαντι-

Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου πρέπει νὰ ἐκφέρουν γνώμην οὐ μόνον οἱ λειτουργιολόγοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκπρόσωποι πάντων τῶν κλάδων τῆς Θεολογίας¹²⁶.

κὰς ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐβοήθουν, ὥστε ἡ (μεσιτεύουσα) γεφυροποιὸς στάσις τῆς συνόλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐναντι τοῦ ζητήματος τῆς χειροτονίας καὶ τῆς ἱερωσύνης τῆς γυναικὸς νὰ δύναται νὰ εὕρη ὀλόπλευρον θεμελίωσιν καὶ διατύπωσιν».

126. Προσπαθείας πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, αἰτινες δὲν ἐξαντλοῦν τὸ σχετικὸν πηγαῖον ὕλικὸν καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ἀνεπίδεκτοι περαιτέρω συζητήσεως, εὕρισκε τις εἰς σχετικὰς μελέτας τοῦ Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη. Πρβλ. τὰς μελέτας αὐτοῦ: «Ἡ θέσις καὶ ἡ διακονία τῶν λαϊκῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ» (Ἀθήναι, 1976). «Ἡ θέσις καὶ ἡ διακονία τῶν γυναικῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ» (Ἀθήναι, 1978). «Τὸ πρόβλημα τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν ἐμπόδιον τοῦ διεκκλησιαστικοῦ διαλόγου», ἐν: Ἰ. Ν. Καρμίρη, Θεολογικά Θέματα, Ἀθήναι 1979, σσ. 43-51. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν διὰ σχετικὰς παραγράφους τῶν μελετῶν τοῦ Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ κ. Μάρκου Σιώτου, «Ἡ φροντίς τῆς πρώτης Ἐκκλησίας περὶ τῆς ἰσότητος τῶν δύο φύλων» (Ἀθήναι, 1964) καὶ «Ἡ Καινὴ Διαθήκη περὶ ἰσότητος τῶν δύο φύλων» (Ἀθήναι, 1982). Νεωτάτη συμβολὴ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ σχετικοῦ πηγαίου ὕλικου εἶναι ἡ σχετικὴ εἰδικὴ μελέτη τοῦ Καθηγητοῦ κ. Βλασίου Φειδᾶ, «Τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν», τῆς ὁποίας μελέτης τὸ περιεχόμενον παρουσιάσθη ὡς εἰσήγησις εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν «Διορθόδοξον Θεολογικὸν Συνέδριον» τῆς Ρόδου. Ἡ μελέτη αὕτη ἐδημοσιεύθη ἐσχάτως ἐν τῷ συλλογικῷ ἔργῳ: «Ἀξίες καὶ Πολιτισμὸς - Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Εὐαγγέλο Θεοδώρου» (ἐκδ. ὑπὸ τῶν Ἡ. Βουλγαράκη, Ε. Κωνσταντινίδου, Μ. Μακράκη, Μ. Μπέγζου, Σ. Πάνου, Ἰ. Παπαζαχαρίου, Μ. Περσελῆ, Γρ. Στάθη, Βλ. Φειδᾶ, Ἰ. Φουντούλη, Ἀθήνα, 1991, σσ. 171-205). Εἰς τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν ἀναφέρονται καὶ τὰ κατωτέρω μνημονεύμενα ὑπ' ἀριθ. 15, 23 καὶ 25 δημοσιεύματα τοῦ γράφοντος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

α') Συμπεράσματα τοῦ «Διορθοδόξου Θεολογικοῦ Συνεδρίου» (Ρόδος) περὶ τῆς γυναικείας διακονίας.

Ἡ ἀνωτέρω εἰσήγησις προεκάλεσεν ἐν τῷ «Διορθοδόξῳ Θεολογικῷ Συνεδρίῳ» (Ρόδος, 30 Ὀκτωβρίου - 7 Νοεμβρίου 1988) ζωηρὰς συζητήσεις, αἵτινες τελικῶς ὠδήγησαν εἰς τὴν ὁμόφωνον διατύπωσιν εἰς ἀγγλικὴν γλῶσσαν τῶν ὑπ' ἀρ. 32, 33, 34, 35 καὶ 36 συμπερασμάτων, τὰ ὁποῖα, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ, ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου:

«32. The apostolic order of deaconesses should be revived. It was never altogether abandoned in the Orthodox Church though it has tended to fall into disuse. There is ample evidence, from apostolic times, from the patristic, canonical and liturgical tradition, well into the Byzantine period (and even in our own day) that this order was held in high honour. The deaconess was ordained within the sanctuary during the Divine Liturgy with two prayers, she received the Orarion (the deacon's stole) and received Holy Communion at the Altar.

33. The revival of this ancient order should be envisaged on the basis of the ancient prototypes testified to in many sources (cf. the reference quoted in the works on this subject of modern Orthodox scholars) and with the prayers found in the Apostolic Constitutions and the ancient Byzantine liturgical books.

34. Such a revival would represent a positive response to many of the needs and demands of the contemporary world in many spheres. This would be all the more true if the Diaconate in general (male as well as female) were restored in all places in its original, manifold services (diaconiai), with extension in the social sphere, in the spirit of ancient tradition and in response to the increasing specific needs of our time. It should not be solely restricted to a purely liturgical role or considered to be a mere step on the way to higher «ranks» of clergy.

35. The revival of women deacons in the Orthodox Church would emphasize in a special way the dignity of woman and give recognition to her contribution to the work of the Church as a whole.

36. Furthermore, would it not be possible and desirable to allow women to enter into the «lower orders» through a blessing of the

Church (Cheirothesia): sub-deacon, reader, cantor, teacher... without excluding new orders that the Church might consider to be necessary? This matter deserves further study since there is no definite tradition of this sort»¹²⁷.

Ἡ ὡσαύτως ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου δημοσιευθεῖσα ἑλληνικὴ ἀπόδοσις τῶν συμπερασμάτων τούτων ἔχει ὡς ἑξῆς:

«32. Ἡ ἀποστολικὴ τάξις τῶν διακονισσῶν δέον ὅπως ἀναβίωση. Ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ οὐδέποτε ἐγκατελείφθη πλήρως, καίτοι ἔτινε νὰ περιπέσῃ εἰς ἀχρησίαν. Ὑπάρχουν πολλαὶ μαρτυρίαι ἀπὸ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς καὶ ἐκ τῆς πατερικῆς, κανονικῆς καὶ λειτουργικῆς παραδόσεως ἐν τῇ βυζαντινῇ περιόδῳ (καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν εἰσέτι) ὅτι ἡ τάξις αὕτη ἐτιμᾶτο μεγάλως. Ἡ διακόνισσα ἐχειροθετεῖτο (ὀρθότερον: ἐχειροτονεῖτο= was ordained) ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος κατὰ τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν μετὰ δύο εὐχῶν, ἐλάμβανε τὸ Ὁράριον καὶ μετελάμβανε τῆς θείας κοινωνίας εἰς τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν.

33. Ἡ ἀναβίωσις τῆς ἀρχαίας αὐτῆς τάξεως δέον ὅπως ἀντιμετωπισθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παλαιῶν πρωτοτύπων, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦνται εἰς πολλὰς πηγὰς (πρβλ. παραπομπὰς ἀναφερομένας εἰς μελέτας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου συγχρόνων Ὁρθοδόξων ἐρευνητῶν), καὶ τῶν εὐχῶν αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς καὶ εἰς τὰ ἀρχαῖα βυζαντινὰ λειτουργικὰ βιβλία.

34. Τοιαύτη ἀναβίωσις θὰ ἀντιπροσώπευε μίαν θετικὴν ἀνταπόκρισιν εἰς τὰς πολλὰς ἀνάγκας καὶ τὰ αἰτήματα τοῦ συγχρόνου κόσμου εἰς πολλοὺς τομεῖς. Τοῦτο θὰ ἡδύνατο νὰ καταστῇ πολλῶ μᾶλλον ἀληθές, ἐὰν ὁ ἐν γένει βαθμὸς τῶν διακόνων (ἀρρένων καὶ θηλέων) ἀποκαθίστατο πανταχοῦ εἰς τὴν ἀρχικὴν καὶ πολύμορφον διακονίαν αὐτοῦ, μετὰ προεκτάσεως εἰς τὴν κοινωνικὴν σφαῖραν, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας παραδόσεως καὶ ὡς ἀπάντησις πρὸς τὰς ἀύξανουσας εἰδικὰς συγχρόνους ἀνάγκας. Δὲν θὰ ἔδει νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τινὰ καθαρῶς λειτουργικὸν ρόλον ἢ νὰ θεωρηθῇ ὡς βαθμὶς τις διὰ τὴν ἀνοδὸν εἰς τὰς ἀνωτέρας «τάξεις» τοῦ κλήρου.

35. Ἡ ἀναβίωσις τῶν διακονισσῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ θὰ ἡδύνατο νὰ τονίσῃ κατὰ εἰδικὸν τρόπον τὴν ἀξίαν τῆς γυναικὸς καὶ νὰ προσφέρῃ ἀναγνώρισιν τῆς προσφορᾶς αὐτῆς εἰς τὸ καθόλου ἔργον τῆς Ἐκκλησίας.

36. Θὰ ἦτο ἔτι μᾶλλον δυνατὸν καὶ ἐπιθυμητὸν νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὰς γυναῖκας, ὅπως εἰσέλθουν δι' ἐκκλησιαστικῆς χειροθεσίας εἰς τοὺς «κατωτέ-

127. Inter - Orthodox Theological Consultation: The place of women in the Orthodox Church and the question of the ordination of women, Rhodos, Greece (30 October - 7 November 1988), published by The Ecumenical Patriarchate, December 1988, σσ. 10-11.

ρους βαθμούς», ἤτοι τοῦ ὑποδιακόνου, τοῦ ἀναγνώστου, τοῦ ψάλτου, τοῦ διδασκάλου..., χωρὶς νὰ ἀποκλείωνται καὶ νέαι τάξεις, τὰς ὁποίας θὰ ἐθεώρει ἀναγκαίας ἢ Ἐκκλησία. Τὸ ζήτημα τοῦτο χρήζει περαιτέρω μελέτης, διότι δὲν ὑφίσταται καθιερωμένη ἐπ' αὐτοῦ παράδοσις»¹²⁸.

β') Σχετικὰ δημοσιεύματα Εὐαγγ. Θεοδώρου.

1. Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, περιοδικὸν ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ, 1940.

2. Αἱ ἀδελφότητες τῶν διακονισσῶν, περιοδικὸν ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ, 1945.

3. Ἡ συμμετοχὴ τῶν διακονισσῶν εἰς τὴν ἐνοριακὴν ζωὴν, περιοδικὸν ΕΝΟΡΙΑ, 1946.

4. Αἱ γυναῖκες ἐν τῇ λατρείᾳ, περιοδικὸν ΠΑΝΤΑΙΝΟΣ, 1946.

5. Ἡρώδης τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης - Αἱ διακόνισσαι διὰ τῶν αἰώνων, Ἀθῆναι 1949.

6. Ἡ «χειροτονία» ἢ «χειροθεσία» τῶν διακονισσῶν, Ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορία διατριβή, Ἀθῆναι 1954.

7. Ἡ δρᾶσις τῶν χριστιανῶν γυναικῶν κατὰ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, περιοδικὸν ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ, 1958.

8. Γυνή (ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ), Ὁρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, Ἀθῆναι, τόμ. 4, 1964, στ. 859-864.

9. Διακόνισσα - Διακονισσῶν (ἐτερόδοξοι) ἀδελφότητες — Διακονισσῶν Σχολή, Ὁρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 4, Ἀθῆναι, 1964, στ. 1144-1156.

10. Das Diakonissenamt in der griechisch - orthodoxen Kirche, ἐν: Die Diakonisse, Studien des Ökumenischen Rates der Kirchen, Nr. 4, Genf 1966.

11. The Ministry of Deaconesses in the Greek Orthodox Church, ἐν: World Council of Churches Studies, No. 4: The Deaconess, Geneva 1966.

12. Le ministère de diaconesse dans l'Église Orthodoxe Grecque, ἐν: Études du Conseil oecuménique des Églises, No 4, La Diakonesse, Genève 1967.

13. Diakonissämбетet i den grekisk - ortodoxa Kyrkan, μετά-

128. Διορθόδοξον Θεολογικὸν Συνέδριον: Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Ὀρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν. Ρόδος - Ἑλλάς (30 Ὀκτωβρίου - 7 Νοεμβρίου 1988), ἔκδοσις Οἰκουμένικου Πατριαρχείου, Κατερίνη, Δεκέμβριος 1988, σσ. 21-22.

φρασις σουηδική ὑπὸ P e h r E d w a l l, ἐν Svenskt Gudstjänstliv, 41, 1966.

14. Αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, Ἀθήναι, 1976.

15. La questione dell' ingresso delle donne nel sacro clero secondo la tradizione Ortodossa Orientale, Milano 1977 (ἰταλική μετάφρασις ὑπὸ ἀρχιμ. Τιμοθέου Μοσχοπούλου καὶ Laura Giamporciano).

16. Das Amt der Diakoninnen in der Kirchlichen Tradition - Μετάφρασις ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπὸ Th. Nikolaou, ἐν: Una Sancta, 1978.

17. Gottesdienst und Menschendienst, ἐν: Diakonia, 3, Stuttgart, Sept. 1979.

18. Theologie und Liturgie, Athen 1984.

19. Orthodoxe Kirche und Diakonisches Werk (ἐπίσης ἀγγλιστί: Orthodox Church und Diaconal Work· ἐπίσης σουηδιστί: Diakoni i Orthodoxa Kyrkor), ἐν: Gerd Schwensson - David Thompson (ἐκδ.), Kyrkorna och Diakonien - The Churches and the Diaconate, Uppsala 1985, σελ. 143-162.

20. Das Priestertum nach dem Zeugnis der byzantinischen liturgischen Texte, ἐν: Ökumenische Rundschau, 35. Jahrgang, Heft 3, Frankfurt, Juli 1986, σελ. 267-280.

21. Le féminisme des textes liturgiques orthodoxes, ἐν: La Mère de Jésus Christ et la Communion des Saints dans la Liturgie—Conférences Saint-Serge, XXXIIe Semaine d' Études Liturgiques, Roma 1986, σελ. 267-282.

22. Der Diakonat der Frau in der griechisch - orthodoxen Kirche, ἐν: Diakonia, XXI. Jahrgang, Heft 2-3, Freiburg i. Br., Juli 1968, σελ. 29-33.

23. Die Tradition der Orthodoxen Kirche in Bezug auf die Frauenordination, ἐν: Elisabeth Gössmann - Dietmar Bader (ἐκδ.), Warum Keine Ordination der Frau? Unterschiedliche Einstellungen in den christlichen Kirchen - Schriftenreihe der Katholischen Akademie der Erzdiözese Freiburg, München - Zürich 1987, σελ. 26-49.

24. L' institution des diaconesses dans l' Église Orthodoxe et la possibilité de sa rénovation, γαλλ. μτφρ. ἐν Contacts-Revue Française de l' Orthodoxie, XXXXIe Année, N° 146, σσ. 124-144.

25. Donna e Ministero - Presentazione teologica della tradizione e della prassi ecclesiastica bizantina, ἰταλ. μτφρ. ἐν Cettina Militello (ἐκδ.), Donna e Ministero - Un dibattito ecumenico, Roma, σσ. 99-118.